

ÖZ

Türk tarihinde birleşme ya da ayrılma yoluyla yeni boy oluşumlarına sıkça rastlamak mümkündür. Bu durum Türklerin sosyal yaşamlarının bir sonucudur. Günümüzde de değişik coğrafyalarda farklı isimler ile kurulmuş Türk devletlerini görmek mümkündür. Türklerin yakın ilişkide bulunduğu ve kültürel açıdan benzerlikler taşıdığı Moğolların, Cengiz Hân döneminde büyük bir imparatorluk kurması ve Türk topraklarını işgal etmesi bir süre sonra Moğolların Türkleşmesi ile neticelenmiştir. Bu süreçte yeni boylar ortaya çıktığı gibi, aslen Moğol olup Türkleşenler de vardır. Konguratlar, Cengiz Hân ile birlikte gelip Deşt-i Kıpçak bölgesinde Türkleşen ve daha sonra Maverâünnehir bölgesine gelerek Özbek halkını meydana getiren topluluklardan biridir. 92 Özbek boyu içerisinde yer alan Konguratlara, Özbeklerin bulunduğu bütün coğrafyalarda rastlamak mümkün olduğu gibi, Özbekler dışındaki diğer Türk topluluklarında da Kongurat boyuna rastlanmaktadır.

Cengiz Hân'dan daha önce de var olduğu bilinen ve kökü Ergenekon destanına kadar giden Konguratların mitsel tarihlerinden başlayarak, Cengiz Hân ile annesi ve eşi üzerinden kurdukları akrabalık bağları ile şekillenen konumları, Hive Hânlığı'nda iktidarı ele geçirmeleri ve günümüzdeki durumları üzerinden, Konguratların geçirmiş olduğu tarihi süreç bir bütün olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu süreçte Kongurat boy isminin birçok diğer boy ismi gibi günümüzde ayrı bir siyasi yapı meydana getirebilmiş Özbek, Kazak, Karakalpak v.b halklar arasında görülmesinin tarihsel sebepleri de Konguratlar üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada farklı bölgelerde yaşamış olsalar da Konguratlar bir bütün olarak ele alınmış, oldukça uzun olan tarihlerinin dönüm noktaları üzerinde durulmuştur. Çalışma ortaya konmaya çalışılırken farklı dildeki birincil elden kaynaklar ve onların yardımı ile hazırlanan telif eserlerden yararlanılmıştır. Bu bağlamda Reşidüddin, Fazlullah Hamedani'nin, *Câmiu't-Tevârih*, Ahmet Temir tarafından Türkçeye çevrilen *Moğolların Gizli Tarihi*, Nizamüddin Şami'nin, *Zafername* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca, İsenbike Togan'ın, *The Qongrat in History*, Ishayahu Landa'nın, *İmperial Sons-in-Law on The Move: Oyirad and Qonggirad Dispersion in Mongol Eurasia*, adlı makaleleri konumuzla ilgili çok değerli çalışmalar olup, bu çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Konguratlar günümüzde Türkiye dahil olmak üzere bir çok ülkeye yayılmışlardır. Afganistan iç savaşı dolayısıyla Bakanlar Kurulu Kararı ile Pakistan'daki göçmen kamplarından Türkiye'ye getirilen ve ülkenin değişik illerine yerleştirilen Türk soylu göçmenler arasında Konguratların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Hatay (Ovakent Beldesi) Şanlı Urfa (Ceylanpınar) ve Gaziantep illerine yerleştirilerek kendilerine vatandaşlık, ev ve tarla verilen göçmenlerin dışında Türkiye'ye kendi imkanları ile gelerek yerleşen göçmenlerin sayısı da çok olup, bunların içinde de Konguratların varlığı söz konusudur. Zamanla İstanbul Zeytinbur'nu ağırlıklı olmak üzere ülkenin değişik yerlerine dağılmışlardır. Bu çalışmada Türkiye'de yaşayan Konguratların günümüzdeki durumları ile ilgili kişisel gözlem ve tespitlere de yer verilerek konunun güncelliğine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kongurat, Kongrad, Konggirad, Kongrat, Moğol.

QONGURATES FROM MONGOLIA TO TURKESTAN

ABSTRACT

In Turkish history, it is possible to frequently encounter new clan formations through unification or separations. This situation is an outcome of the social life of the Turks. It is possible today to observe in different geographies Turkish states with different names. The Mongols, with whom Turks had close relations and cultural similarities, established a great empire during the reign of Genghis Khan and occupied Turkish lands, which subsequently resulted in the Turkification of the Mongols. In this process, as new clans arose, there were also those who became a Mongolian tribe and became Turkified. Qongurats are one of the communities that came with Genghis and became Turkified in the desolate Kipchak region and later came to the Maveräünnehir region and formed the Uzbek people. Qongurats, one of the 92 Uzbek tribes, can be found in all geographies where Uzbeks live, as well as in other Turkish communities.

The historical process of the Qongurats, which is known to have existed before Genghis Khan and goes back to the Ergenekon epic, starting from the mythical history of the Qongurats, their position shaped by the kinship ties they established with Genghis Khan through his mother and wife, their seizure of power in the Khanate of Khiva and their current situation, is tried to be presented as a whole. In this process, the Qongurat clan name, like many other clan names, has created a separate political structure today amongst people such as the Uzbek, Kazakh, Karakalpak etc. the historical reasons why it is seen among these people have also been tried to be set through Kongurats. Despite their scattered settlement in different regions, the Qongurats were seized as a whole, and the turning points in their long political lives are emphasized. While endeavoring to present the text, primary sources in different languages and copyrighted works prepared with their help were used. In this context, the works of Rashid al-Din Hamadani, Jami' al-Tawarikh, The Secret History of the Mongols translated into Turkish by Ahmet Temir, Nizamüddin Şami's Zafarnamah were used. In addition, Isenbike Togan's articles, The Qongrat in History, Ishayahu Landa's Imperial Sons-in-Law on The Move: Oyirad and Qonggirad Dispersion in Mongol Eurasia, are very valuable studies on our subject and benefited from these studies.

Today, Qongurats have spread to many countries, including Turkey. The number of Qongurats among the immigrants of Turkish descent who were brought to Turkey from the refugee camps in Pakistan and settled in different provinces of the country with the decision of the Council of Ministers due to the Afghanistan civil war is substantial. Apart from the immigrants settled in Hatay (Ovakent Town), Şanlı Urfa (Ceylanpınar) and Gaziantep provinces and given citizenship, houses and fields, the number of immigrants who came to Turkey by their own means is high and there are Qongurats among them. Over time, they spread to different parts of the country, mainly in Istanbul Zeytinburnu. In this study, it has been tried to contribute to the topicality of the subject by including personal observations and determinations about the current situation of the Qongurats living in Turkey.

Keywords: Qongurat, Qongrad, Qonggirad, Qongrat, Mongol.

GİRİŞ

Yarı göçebe yaşam tarzı ve sosyal yapısı sebebiyle, Boylarlar Türk tarihinin bütün süreçlerinde önemli rol oynamışlardır. Siyasi ve sosyal açıdan dönemsel olarak farklı anlamlarda kullanılsa da Türk sosyal yapısında milleti meydana getiren bir alt unsur olarak kabul edilmektedir. İslam öncesi dönem sosyal yapı dikkate alındığında Oguş (Aile), Urug (Aileler Birliği), Boy, Bodun (Millet), İl (Devlet)¹ şeklinde sıralanan sosyal yapının kilit noktasında bulunan boy yapılanmasının günümüzde de milletleşme sorunu yaşayan Anadolu Türklüğü dışındaki Türk topluluklarında önemini korumaya devam etmesi, boy kavramının Türk tarihinde ve siyasi hayatında oynadığı rol ile ilgilidir. Boyların birleşerek ya da dağılarak yeni isimler alması, Moğol istilası sonrası Moğol boylarının Türkleşmesiyle boy dalgalanmalarının yaşanması, iktidarı ele geçiren bir boyun etrafında birleşerek farklı adlar ile devletler kurulması gibi olgular Türk tarihinin kendine özgü akış sürecinde sıkça karşılaşılan doğal bir durum iken, yakın dönemde Rus işgali neticesinde yapılan müdahaleler anormal bir durumu ortaya çıkarmıştır. Milli devletler kurulması sürecinde bağımsızlığını koruyup milli nitelikli devlet kurmayı başaran Anadolu Türklüğü dışındaki Türkistan coğrafyasında bu sürecin benzer şekilde tamamlanamaması, Sovyetlerin etkisiyle boy esaslı devletlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Sovyetlerin toplum mühendisliği projelerinin bir ürünü olarak varlıklarını günümüzde devam ettiren Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri farklı adlardaki birçok boyun bir araya gelmesiyle oluşan siyasi yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Göktürklerin hediyesi Türk üst kimliğinin yerine Türkistan'da boy adlarının millet ismi olarak ikame edilmesi bazı tutarsızlıkları beraberinde getirmiştir. Örneğin bu çalışmanın konusu olan Kongurat boyu gibi birçok boyun, terkinde yer aldıkları Kazak ve Özbek adlarının ortaya

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 215.

çıkmasından çok daha önceleri tarih sahnesine çıkmış olmaları, yakın dönem toplum mühendisliği projesi ile ilgili tutarsızlıklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan günümüzde Özbekistan, Afganistan, Türkmenistan ve Kazakistan sınırlarında ağırlıklı olarak yaşamakta olan ve genellikle Özbek olarak kabul edilen Konguratların Özbek kavramı çıkmadan önce bu ad ile anılırken daha sonra Özbek adını alması, Türk sosyal yapısı ve siyasi tarihi dikkate alındığında normal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir boy ismi iken dış müdahale ile bağımsız ulus devletler olarak karşımıza çıkan Türkistan Cumhuriyetlerinin tamamında ortak boy ve urug adlarının görülmesi de günümüze kadar yaşanan sürecin doğal sonucu olmuştur. Aslen Moğol olmasına rağmen günümüzde Özbek, Kazak, Kırgız gibi topluluklar içinde karşımıza çıkan Konguratlar bu boylardan biridir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları ve yukarıda özetlenen hususlar çerçevesinde, Kongurat Boyu'nun tarihsel sürecini, siyasi teşekkül meydana getirebilmiş bazı Türk boyları gibi bütünsel ve kronolojik bir sırayla ortaya koymak mümkün olamayacağından dolayı, tarihsel süreçleri diğer topluluklar içindeki konumlarından hareketle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Konguratlar; ortaya çıkışları ve Cengiz Hân'a kadarki durumları, Cengiz Dönemi ve sonrası, Hive Hânlığı'nda iktidarı ele geçirmeleri ve günümüzde yaşadıkları yerler şeklinde dört ana başlıkta ele alınmıştır. Zira, geçmişi Ergenekon Efsanesi'ne kadar eskiye giden ve günümüzde hala benzer isimler ile anılan bir topluluğun uzun geçmişine rağmen çok geç bir dönemde devlet yönetimini ele geçirecek siyasi tarihlerini Türkistan coğrafyasının kendine özgü dinamikleri çerçevesinde başlatmış olmaları, tarihsel süreçlerini karmaşık hale getirmektedir. Ayrıca, Moğolların Türklüğü tartışmaları bir yana, Moğol kabilesi olarak ortaya çıkan bu topluluğun zamanla Türkleşerek Türk tarihi içinde değerlendirilmesi yanında, Özbek, Kazak, Karakalpak gibi yakın dönemde siyasi ve etnik kimliğe dönüştürülen ve çok eski dönemlerden bu yana zikredilen Kırgız gibi kimliklerde kendine yer bulması tarihsel süreçlerini daha da karmaşık hale getirmektedir. Konguratların tarihsel süreçlerini dönemselsel olarak ayırıp ele alma pratiğindeki maksadımız bu karışıklığı bir nebze olsun anlaşılır hale getirme çabasıdır. Bu dönemler içerisinde Konguratların, Hive'de iktidarı ele geçirmelerini siyasi tarihleri açısından milat olarak kabul etmenin de yanlış bir yaklaşım olmayacağı kanaatindeyim. Çünkü Konguratlar ilk defa bu tarihte bağımsız bir devletin idaresini ele geçirmişlerdir. Bu bağlamda Konguratların, Hive Hânlığı'nda İltuzer Hân ile 1804 yılında iktidarı ele geçirmeleri öncesindeki varlıkları, içinde yer aldıkları diğer topluluklar ve devletler çerçevesinde ele alınacaktır. 1804 sonrasındaki gelişmeler ise Konguratların siyasi tarihi şeklinde verilmeye çalışılacaktır. Konguratların tarihinde bu şekilde dönemselsel bir sınırın çizilebilmesi için, 1804 tarihi önem kesp etmektedir.

Çalışmamız esnasında Konguratlar ile ilgili Türkçe yayınlanmış bağımsız bir çalışmaya rastlayamasak da, İsenbike Togan'ın, *The Qongrat in History* adlı makalesi, Konguratlar hakkında Türk tarihçiler tarafından kaleme alınan en kıymetli bağımsız çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Togan, bu çalışmada Konguratların sadece ortaya çıkışı ve Moğolistan coğrafyasındaki tarihlerini ele almıştır. Reşidüddin'in *Câmiu't-Tevârih* adlı eseri Konguratlar hakkında birinci elden en eşsiz çalışma olup, onların Cengiz ve öncesi hayatlarına ışık tutmaktadır. Bu çalışmada 14. yüzyılın başında kaleme alındığı için Konguratların sonraki dönem hayatları ile ilgili boşluk başka kaynaklar yolu ile giderilmeye çalışılmıştır. Ahmet Temir'in akademiye kazandırdığı *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde de Konguratlar ile ilgili kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Şerafeddin Ali Yezdi ve Nizameddin Şami'nin *Zafername* adlı eserleri Timur ile Kongurat Sofi Hânedan'ı arasındaki mücadele için önemli bilgiler içermektedir. Yine Ebulgazi Bahadır Hân'ın *Şecere-i Türk* adlı eseri kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Çalışmamızda istifade ettiğimiz ve bir kısmını yukarıda ifade ettiğimiz birinci elden kaynakların dışında A. Zeki Velidi Togan'ın *Türkistan ve Yakın Tarihi*, Kerim Şaniyazov'un *Özbek Halkının Şekilleniş Cereyanı*, Oral Nasırov'un *Özbekler Şeceresi*, (Etnik Tarihe Halis Nezer, Ahmedali Askerov'un *Ozbek Halkının Etnogenez ve Etnik Tarihi*, Kamilcan Hudaybergenov'un *Hive Hânları Tarihiden*, İshayahu Landa'nın *İmperial Sons-in-Law on The Move: Oyirad and Qonggirad Dispersion in Mongol Eurasia* ve Christopher P. Atwood'un *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire* adlı çalışmaları değindikleri döneme göre, Konguratların tarihi sürecini bir bütün olarak ortaya koymamıza büyük katkı sağlamıştır.

1- Konguratların Mitsel Tarihleri ve Ortaya Çıkışları

Kongurat adına farklı şekillerde Çin, Moğol, Fars ve Türkçe kaynaklarda rastlanmaktadır. İlk kez 1126 tarihli Çin kaynaklarında adları geçmiştir. Sonraki yıllarda Kuzey Çin'deki Jin Hânedanı'nı (1115-1234) sık sık saldırlarda bulunmuşlardır². Moğol Liao (Hitay - Kitan) Hânedanlığı'nın (916 – 1225) tarihi ile ilgili olan ve 1344 yılında tamamlanan *Liao Shi* yıllığında *Onggirad* ifadesi zikredilmiştir. Yine Çince kaleme alınan yıllıklardan olan *Jin Shi*'de (1344-45) *Konggirad*, *Yuan Shi*'de (1369-70) ise *Kunggirad* şeklinde zikredilmiştir. Moğol tarihi açısından en önemli kaynaklardan biri olup müellifi belli olmayan *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde ise *Onggirad* ya da *Unggirat* olarak geçmektedir. Saghan Sechen tarafından yazılan *Doğu Moğollarının Gizli Tarihi* adlı eserde *Kongrat* ya da *Kunggirad* şeklinde zikredilmiştir. Ata Melik Cüveyni tarafından kaleme

² Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts On File, Inc., New York, USA 2004, s. 456.

alınan *Tarih-i Cihangüşa* (1252-1253) adlı eserde *Kongurat* şeklinde ifade edilmiştir. Reşidüddin Fazlullah Hemedani tarafından kaleme alınan *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinde ve Ebulgazi Bahadır Hân'ın Türkçe kaleme alınan *Şecere-i Türk* adlı eserinde *Kongrat* şeklinde bir yazım söz konusu olmuştur³. Arapça yazı dilinde sesli harf olmaması dolayısıyla kaynaklarda zikredilen bu kelimenin az da olsa farklı okunuşlarının olma ihtimalini de unutmamak gerekir. Yakın dönemde kaleme alınan Özbekçe eserlerde ve 92 Özbek boyunun sıralandığı cetvelde bu isim *Kunğırat* (қўнғират) şeklinde yazılmıştır⁴. Özbekçenin bazı yerel ağızlarında ise *Konğurat*, *Kongırat*, *Konğırat*, *Kongrat* gibi söylenişleri mevcuttur. Türkiye Türkçesi literatüründe de farklı yazılışları olmasına karşın çalışmamızda Türkçe ses uyumu dikkate alınarak *Kongurat* şeklindeki yazımı tercih edilmiştir.

Kongurat adının anlamı ile ilgili kesin bir görüş söz konusu olmamakla birlikte bazı görüşler öne sürülmektedir. Bu adın Türkçe olan *Koyu Kahve* anlamındaki *Kongur* ve *At* kelimelerinin birleşmesinden geldiği ile ilgili A. Vambery'nin görüşü en yaygın görüş olsa da, Paul Pelliot bu görüşe katılmayarak farklı bir görüş ortaya atmaktadır. Bu tartışmalar üzerinden Konguratların Türk mü? Yoksa Moğol mu? Sorusu da akla gelmektedir. *Kongur* kelimesi ile ilgili Muhammed Ruşen ve Mustafa Ruşeni'nin hazırladığı *Câmiu't-Tevârih*'in tahsis ve tahşiyesinin ek 3. cildinin 2395. sayfasında; *Kongur – Kongor kelimesi, Türkçede koyu kestane, kahverengi, koyu kahve ve açık gri renkleri için kullanılmıştır* ifadelerine yer verilmektedir. Kongurat kelimesinin anlamını bu noktadan hareketle açıklamaya çalışan Vambery'nin görüşüne karşın Pelliot, *Bu kabile isminin koyu kahve anlamındaki Qongur kelimesinden türemesi mümkün değildir. Bu kelime arkaik Türkçe'de kullanılan bir kelimedir. Eğer Moğollar bu kelimeyi Türkçeden almışlar ise o zaman Qonggirat-Onggirat örneğinde olduğu gibi ilk harf olan "k"nin (Q) kelimenin ödünç alınmış halindeki gibi düşmüş olması gerekir. Konggiratların Türkçeden türetilmiş bir kelimeyle adlandırılmaları ihtimali, konumlarının Moğolistan coğrafyasının oldukça Kuzey doğusunda bulunması sebebiyle sürpriz olacaktır*⁵ ifadelerini kullanmaktadır. Atwood ise çalışmasındaki haritada Konguratları Mançurya civarında göstererek, *Mançurya dillerinin etkisi ile "k" (Q) harfi olmadan telaffuz edilmiş olabileceğini* ifade etmektedir⁶. Dil bilimci Bilge Özge Nalbant ise Kongurat kelimesinin anlamı ile ilgili; *Bize göre, Kongrat adı bir renk adı olan Türkçe koyu sarı renk ve Moğolca -t çoğul eki getirilmesi ile oluşturulmuş bir boy adı olabilir. Türklerde bu şekilde renk adı verilmiş sayısız boy vardır. Daha basit bir etimoloji ile Kongrat sözcüğünü, Türkler tarafından üzerinde çok çeşitli isimlendirmelere gidilen bir at rengi "kahverengiye çalan at" şeklinde düşünebiliriz*⁷ ifadelerini kullanmasına rağmen, aynı çalışmanın başka bir yerinde; *Kongrat; Konur, Konuroğlu adıyla Arap kaynaklarında söz edilen kabile isminin çoğul şeklidir. Tıpkı yukarıda adı geçen Arlat ve Kıyat boylarının tekil şekillerinin Arula ve Kıyan olması gibi, buradaki "at" eki Moğolca çoğul ekidir*⁸ cümlelerine yer vermektedir. Bu durumda "at" kelimesi hayvan adı değil de, çoğul eki olarak düşünüldüğünde "kahverengiye çalan at" anlamı tartışmalı hale gelmekte ve Nalbant'ın ifadesinde bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Reşidüddin'in Moğolların Türklüğü ile ilgili ifadelerine katılıp katılmamak bir yana, onun yaşadığı dönemde, aslen Türk olup Moğol olarak bilinen boylar ile ilgili verdiği bilgiler, Altay dil grupları sınıflaması üzerinden Moğolca ile Türkçenin akrabalık ilişkileri⁹, yakın coğrafyada yaşamının kaçınılmaz kıldığı kültürel etkileşimler dikkate alındığında, *Kangurat* isminin Türkçe "kongur" ve "at" kelimelerinin birleşiminden ortaya çıktığı savının daha isabetli bir görüş olabileceği kanaatindeyim.

Kongurat adının anlamı ile ilgili tartışmalar bir yana, Konguratların ortaya çıkışları ve menşei ile ilgili bilgiler nispeten daha tutarlıdır. Bu bağlamda Reşidüddin'in, *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinde verdiği bilgiler çok kıymetlidir. Türk ve Moğol boyları hakkında da bilgi verdiği eserinin birinci babında bütün göçebe toplulukları Türk adıyla Hz Nuh'un oğlu Ebulca Hân'a (Yafes) bağlamak gibi doğruluğu tartışılır bir başlangıç yapsa da, kitabının devamında verdiği bilgiler, mitolojik unsurlar içermesine rağmen, Türk ve Moğol boyları ve konumuzu teşkil eden Konguratlar hakkında yaptığı sınıflamalar bakımından kıymetli bilgiler içermektedir.

Reşidüddin, Türkleri Karahan oğlu Oğuz Hân'ın oğulları ve amcazadeleri ve ona tabi olanlar ile olmayanlar olarak iki gruba ayırmaktadır. 24 Oğuz boyu Oğuz Hân'dan, Uygurlar, Kanglılar, Kıpçaklar,

³ İsenbike Togan, "The Qongrat in History", *History and Histiography of Post Mongol Central Asia and the Middle East, Studies in Honor of John E. Woods*, Edited By Judith Preiffer and Sholeh A. Quinn in Callaboration with Ernest Tucker, Harrassowitz Verlag – Wiesbaden 2006, s. 62-63.

⁴ "Toksan İki Barı Ozbek", *Yaşlık Curnelt*, No: 1, (154), 1997, s. 39-43.

⁵ Togan, agm, s. 64.

⁶ Atwood, age, s. 456.

⁷ Bilge Özkan Nalbant, "Nevâyi'nin Divanlarındaki Boy Adları Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi - Journal of Modern Turkish Studies*, C. 7, S. 3 (Eylül), Ankara 2010, s. 200.

⁸ Nalbant, agm, s. 196.

⁹ Bu konuda bkz; Talat Tekin, *Makaleler I (Altayistik)*, Yay. Haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir, TDK Yayınları, Ankara 2013; Fevzi Ersoy, "Altay Dil Ailesinin İki Önemli Kolu: Moğolca ve Türkçe", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2019, C. 3, S. 1, ss. 65-86; Gerhard Doerfer, "Akraba Olmama Kanıtlanabilir mi? Altay Dilleri Sorunu", Çev: Faruk Gökçe, *Türkbilgi*, Yıl 2003, S. 5, s. 157-168; N. Demir-Emine Yılmaz, "Ural Altay Dilleri ve Altay Dilleri Teorisi", *Türkler*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 394-402.

Karluklar Halaçlar ve Ağaçiriler¹⁰ ise onun kardeşlerinden ve amcazadelerinden gelenler olup birinci gruba oluşturmaktadır. Ona tabi olmayanlar ve muhalif amcazadelerinden gelenler ise ikinci gruba oluşturup onlar da kendi içinde tespit edilen ve edilemeyenler olarak iki gruba ayrılmıştır. Tespit edilenler de kendi aralarında bölümlere ayrılmaktadır. Reşidüddin'in yaşadığı dönemde Moğol olarak bilinen ama Moğol olmayanlar zamanla farklı şubelere ayrılmışlardır. Bunlardan Moğol olmayıp Moğol adı verilenler; Celayir, Sunit, Tatar, Merkit, Kutluyut, Tulas, Tumat, Bulğaçın, Keremuçin, Urasut, Tamğalik, Terğüt, Oyrat, Bırğut, Kuryi, Telengut, Kestemey, Oryankat, Kurukan, Sukayutlardır. Göçebe gruplardan olup yakın zamanda Moğol ismi verilenler ve alt şubelerinden ismi tespit edilenleri, Kerayit, Nayman, Ongut, Tankut, Bikrin ve Kırgızlar olarak sıralamaktadır¹¹. Kitabının ilerleyen sayfalarında adı geçen topluluklar ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. Reşidüddin, Moğollar ve konumuzu teşkil eden Konguratlar ile ilgili ise şu bilgileri vermektedir:

“Nesli Ergenekon'a giden iki şahıstan gelen ve zamanla çoğalarak birçok uruğa bölünerek Moğol adını cins isim olarak alanlar ve onlara benzediği için bu adı almak zorunda olanlar da vardır. Bu sözün başlangıcı onların tercihi olup Moğol, Türk kavmindendir. Yaklaşık dört yüz yıl içinde diğer kavimlerden daha fazla çoğaldılar. Bu sayede bu bölgede yaşayanların ismi ile tanıdılar. Türklerin çoğunu Moğol biliyorlardı. Öyle ki daha önce Tatarlar galip olduğu için herkese Tatar diyorlardı. Hala Hind, Arap ve Çin'de Tatarlar tanınır. Bu Moğollar da iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruptakiler asıl Moğol olup, Ergenekona giden kişilerin neslinden gelenlerdir. İsim ve lakapları da bellidir. Asıl Moğollardan olan Dubun Bayan'ın, Alan Kuva adlı eşinin çocuklarından türeyenler ikinci gruba oluşturmaktadır. İkinci gruptakiler de kendi içinde Nirun ve Haruvun (Kıyat) olarak iki gruba ayrılır ki, Cengiz Hân, Kıyat da denilen bu gruptan gelmektedir. Ergenekon'dan çıkanlar Nukuz, Uriyankut, Kongirat, Kilungut, Kunçin, Uşin, Suldus, İyildurkin, Ornavut, Konkutan, Arlat, İyigiras, Ulkunt, Kurulas, İlçigin, Kongluyutlardır”¹².

Reşidüddin kitabının dördüncü fasıl birinci kısmında, *Dubun Bayan ve Alan Kuva öncesi Ergenekon'a giden Nukuz ve Kıyan'dan türeyen Durlugin denilen Türk Moğol kavmi*¹³ şeklinde attığı başlıkta, Moğollar ile ilgili bilgi verirken bahsettiği Ergenekon Efsanesi, hem Moğolların hem de Konguratların ortaya çıkışı ile ilgili ilginç bilgiler içermektedir. 1307 yılında tamamladığı eserinde Ergenekon efsanesi olarak bilinen destanı ilk defa yazılı metne dönüştürerek¹⁴ Moğolların yeniden yaradılışı, Konguratların ise ortaya çıkışları ile ilgili mitolojik bilgiler vermesi hem bu çalışmayı hem de bu kitapta yer alan destanı Kongurat tarihi için de önemli kılmaktadır. Bu efsanenin yazıya geçirilişinden önceki dönemlerde Çin kaynaklarından Chou ve Sui hanedanları tarihinde zikredilen Türklerin ortaya çıkışı ile ilgili efsanelere ve Oğuz Destanına¹⁵ bazı yönleri ile benzerlik göstermektedir. Reşidüddin kitabında bu destan ile ilgili şunları yazmaktadır:

“Aslen Türk kavimlerinden biri olan Moğolların bundan iki bin yıl önce arası diğer Türkler ile açılmıştır. Rivayete göre diğer kavimler Moğollara üstün gelince hepsini katletmişler bu katliamdan iki erkek ve iki kadın sağ kurtulmuştur. Sağ kalan bu iki aile korkudan sarp ve kayalık yere kaçıp saklanmışlardır. Sadece bir geçidi olan bu dağlık yerin orta yeri düz ova idi. Bu ovanın adına Ergenekon derlermiş. Kon sözünün manası “dağ bel, geçit” demektir. Ergene” ise “sarp” anlamındadır. Sağ kalan bu kişilerin adı Nukuz ve Kıyandır. Onlar orada çoğalarak zamanla bölümlere ayrıldılar. Değişik adlar alsalar da aynı soydan gelen bu obaklar da değişik şubelere ayrıldılar. Aynı soydan geldikleri için bunlar birbirlerine Durlugin Moğolları derlerdi. Bu dağlar arasında sıkışan halklar bir araya gelerek dar geçitten nasıl çıkacaklarını düşündüler. Başka bir yol bulamayınca işlettikleri demir madenini eritmeye karar verdiler. Odun ve kömür getirerek körükler yaptılar. Rivayete göre bu körükleri en soylu olan Kıyan boyuna mensup olanlar körüklemiştir. Nukuz ve Uriyankutlar da yardım etmiştir. Başka boylarda körük işinde görev aldıklarını iddia etseler de bu iddialarına kıymet verilmez. Bu iki boy onların bu iddialarını yalanlarlar. Böylece dağı eriterek bozkırlara yayıldılar. Ergenekon'da yaşarken Nukuz ve Kıyan'dan gelen ve bölümlere ayrılan kavimlerden biri de Konguratlardır. Konguratlar Ergenekon'dan çıkış esnasında herkesten önce fırlamış, ve kimseye sormadan öbür boyların ocaklarını ve ateşlerini çiğneyerek dışarıya çıkmışlardır. Diğerleri, Konguratların yaygın olan ayak ağrılarının sebebini, kimseye danışmadan pervasızca diğerlerinin ocaklarını çiğneyerek dışarı çıkmalarına bağlamış ve onlara gönül koymuşlardır”¹⁶.

Moğolların ortaya çıkışı ile ilgili yukarıdaki bilgilerin benzerini ifade eden Ebulgazi Bahadır Hân; *İlhanın oğlu Kıyan ve kardeşinin oğlu Nukuz Ergenekon dağının içine girdikten sonra çocukları çoğaldı. Kıyan'ın çocuklarına Kıyat, Nukuz çocuklarına Durlugin denildi. Zamanla her topluluk bir isim aldı. Kıyat ismi de Durlugin ismi de kayboldu* demektedir. Konguratlar ile ilgili ise; *Kıyan neslinden bir kişi vardı. Onun üç oğlu vardı. Evlatlarından birincisinin adı Çurluk Mergen, ikincisinin adı Kubaysire üçüncüsünün adı ise Tusbuday*

¹⁰ Reşidüddin'e göre, bu isim daha önceleri mevcut değildir. Oğuz kavmi geldiğinde yurtları ormana yakın olanlarına Ağaç Yeri” adı verilmiştir. Moğollarda da ormanlık yere yakın olanlara Huyin İrkan, yani Orman halkı adı denir. Reşidüddin Fazlullah Hamedani, *Câmiu't-Tevârih*, Tashis ve Tahşiye: Muhammed Ruşen - Mustafa Ruşeni, Neşri Elburuz, Tahran 1373 s. 54.

¹¹ Reşidüddin, *age*, s. 41-43.

¹² Reşidüddin, *age*, s. 41-45.

¹³ Reşidüddin, *age*, s. 148.

¹⁴ Dursun Yıldırım, “Ergenekon=Erkin Kün Mü?”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C.45, S. 1997, s. 68.

¹⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, TTK Yay. Ankara 2014, s. 23,26,68.

¹⁶ Reşidüddin, *age*, s. 146- 149; Ögel, *age*, s. 69-71.

idi. Çurluk Mergen'in, Konkirat adında bir oğlu vardı. Bütün Konkirat ilinin nesli ondan gelmektedir¹⁷ ifadelerini kullanmaktadır.

Ebulgazi'nin Konguratlar ile ilgili verdiği bilgilere nazaran daha ayrıntılı bilgiler içeren Reşidüddin'in yazdıkları özetle şöyledir:

“Bu kavim neslini Ergenekon'a giden iki kişiden alır. Daha önce zikredildiği gibi Konguratlar diğerlerinden önce, danışmadan Ergenekon'dan dışarı çıkmışlardı. Diğerlerinin ateş ocaklarını ayakları altında çiğnemişlerdi. Moğollar arasında Konguratların ayak ağrısının sebebinin bu hareketleri olduğuna dair yaygın bir görüş vardır. Bu hareketlerinden dolayı eski zamanlarda diğer Moğollar onlara gönül koydular ve onlara muhalefet ettiler. Ve bu ad ile bilinirler. Kongurat kavminden başka kavimler ortaya çıktı ve her biri ayrı lakap ve isimler aldılar. Bu kavmin asıl şubesinin yurtları İngiras ve Kurulaslar ile birlikte Karavun Cidundur. Durumları ve isimleri yakından bilinen bu asıl şubeden hareketle yâd edilir. Rivayete göre Bestu-i Zerin'den¹⁸ üç çocuk dünyaya gelmiştir. Bu söz hala bir işarettir. Ondan dünyaya gelen çocukların akıllı, kâmil, kültürlü ve edepli olduğunu söylemek niyetiyle ona bağlamışlardır. Bu tabir Moğollar içinde kullanılmaktadır. Padişahların yüzünü gördüklerinde Padişahın altın yüzünü gördüm deme adetleri vardır. Diğer kavimlerin içinde de bu kullanım vardır. Altın değerli ihtiyaç, saf ve temizdir. Gözken o ki, bu manayı istemişlerdir. İnsan Bestu-i Zerin'den doğması akıldan uzaktır. İlk oğlu Çurluk Mergen'den gelenler hala Konguratlara mensuptur. İkinci oğul Kubaysire'nin İyğiras ve Ulkunut adında iki oğlu vardır. Üçüncü oğul Tusbutay da Karanut ve Kungliyut adında iki oğlula sahiptir. Çurluk Mergen'in neslinden gelenler Konguratlardan gelip her biri farklı isimler almışlardır. Kongurat ismi bazılarında baki kalmış, hala bu isimle anılmaktadırlar. Mergen isminin manası doğru ok atandır. Kardeşi Kubaysire ile ters düşüp onu okla vurmaya çalıştığında o kendini atın arkasına gizlemiştir. Onu öldürmeyip sadece yaralamak istediğinden onu kulağında çekilen seddin Unku denilen sınırının Abçiye denilen mevkiinde oturlar. Emirler ve hatunlar Konguratların bu neslinden çok çıkmıştır. İyğiras boyu ikinci oğul Kubaysire'nin, İyğiras adlı oğlundan gelip Mönke Kağan'ın hatunu Kutuktay hatun bunlardandır. Ulkunut boyu da ikinci oğul Kubaysire'nin Ulkunut adlı oğlundan gelir. Cengizin babası Yesugey Bahadır'ın hatunu Uvelun (Huelun) Fuçin bu boydandır. Cengizin en küçük kızı ile evli Taycu Gürkan da bu boydandır. Karanut ve Kungliyut boyları ise üçüncü oğul Tusbutay'dan gelir. Kungliyut babasının eşi ile evlenip ondan Mise Ölüg adlı bir çocuğu olmuş o da babasının eşi ile evlenip onun Kurulas isminde bir oğlu olmuştur ki bütün Kurulas boyu ondan gelmektedir. Çinli eşinden de bir oğul olup Elçiğin boyu da ondan gelmektedir”¹⁹.

Konguratların ortaya çıkışları ile ilgili Reşidüddin'in yukarıda özetlemeye çalıştığımız ifadelerini İsenbike Togan'ın değerlendirmesi²⁰ ve aşağıda verilen tablosu ile daha anlaşılır kılmak mümkündür. Ona göre Reşidüddin iki Kongurat grubundan bahsetmektedir. Bunlar Çurluk Mergen'den gelenler ve Kubaysire ile Tusbutay'ın neslinden gelenlerdir. Kongurat boyları ikinci gruptaki kardeşlerin soyundan gelmekte ve hepsi birbirlerine kuzen ve akrabadırlar. Zamanla ayrı şubelere bölünmüşlerdir. Atwood ise, Kongurat halkı geniş manada olup alt soylar üç oğuldan türemiştir. En büyük oğul tam anlamıyla Kongurat'ın babasıydı. İkinci oğuldan İyğiras (Ikires) ve Ulkunut (Olqunu'ud), üçüncü oğuldan ise diğerleri türemiştir. Kongurat klanının tümü Büyük Kingang dağ silsilesi boyunca Ergüne Nehri'nin kuzeyine kadar uzanır²¹ demektedir. Konguratların yurtları ve dilleri ile ilgili Rasonyi de, benzer bölgeyi işaret ederek Kingang Dağları'nın kuzey – doğu yamaçlarına doğru henüz hangi dili konuştukları iyice aydınlatılmamış olan Konguratlar göçebe hayatı yaşıyorlardı²² ifadelerini kullanmaktadır.

¹⁷ Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, Haz. Azam Oktem, Çolpan Neşriyatı, Taşkent 1992, s. 38-39.

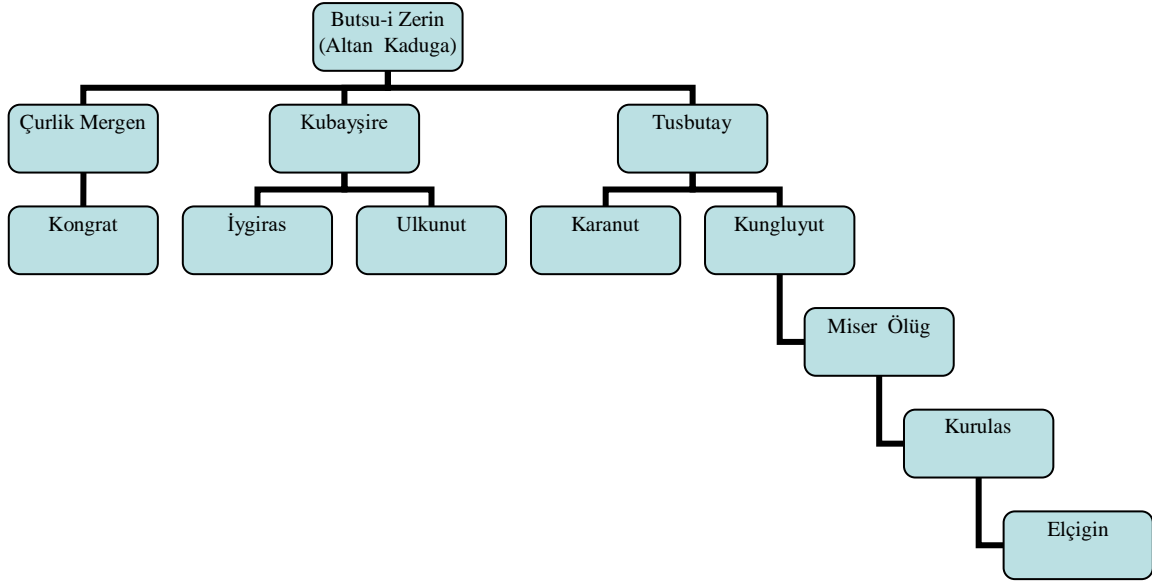
¹⁸ Reşidüddin'in ilgili çalışmasının 157. sayfasında bu kelime بستیو زرین şeklinde verilmektedir. بستیو kelimesi Cemşid Salehpur *Farsça Türkçe Genel Sözlüğü*, Jangal Yayın Evi, Tahran, s. 199'da şu şekilde verilmektedir: “Testi, Pişirilmiş topraktan yapılan su veya sıvımsı maddeleri koymaya yarayan bir tür kulplu kap, yağ testisi, su testisi, pekmez testisi.” زرین kelimesi ise; “Altına mensup, altından yapılmış, altın gibi olan, altın renginde bulunan” şeklinde anlamlandırmaktadır. Reşidüddin kitabın 163. sayfasında Konguratların Kungliyut ve Kurulas şubesi ile bilgi verirken onların soyu ile ilgili *Betsu-i Zerin* ifadesinin yanına kelimenin Moğolcasını da kullanarak و هر چند اصل و هر چند اصل قورولاس ان است که از آلتان قودوقه یعنی بستیو زرین زاده اند ifadelerine yer vermektedir. Moğol dilinde آلتان قودوقه altın kap demektir.

¹⁹ Reşidüddin, *age*, s. 157 -165.

²⁰ Togan, *agm*, s. 68-69.

²¹ Atwood, *age*, s. 456.

²² Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993, s. 175.

Tablo1: Mitsel Olarak Konguratların Ortaya Çıkışı ve Şubelerinin Şeması

2- Cengiz Hân Öncesi ve Sonrasında Konguratlar

Kıyat kabilesine mensup Timuçin'in 1206 yılında yapılan kurultay'da Cengiz ismini alarak tüm Moğol kabilelerini birleştiren devletini kurması, dünya tarihinde olduğu gibi Türklerin, Moğolların ve Konguratların da hayatında çok köklü değişimlere sebep olmuştur. Moğol isminin tüm Moğol kabilelerinin ortak adı olması ve yaşadıkları coğrafyanın Moğolistan adını alması onun kurduğu ve haleflerinin devam ettirdiği devlet sayesinde olmuştur. Bumin Kagan'ın 552 yılında kurup, Türk adını tarihte resmi devlet adı şekliyle ilk defa kullanarak Gök-Türkler Devleti üzerinden bu adı millet ismine dönüştürmesi²³ açısından Türk tarihinde nasıl bir vazifeyi icra etmişse, Cengiz Hân ve kurduğu Moğol Devleti de, Moğollar için benzer bir vazifeyi icra etmiştir. Bu bağlamda Moğol kavramının Cengiz Hân ile beraber ön plana çıkışını Joo-Yup LEE'nin; "*Cengiz Hân'ın 1206 yılında kurduğu devlette Nayman, Ongüt, Kırgız ve Uygur gibi birçok Türk boyu olsa da, Cengiz ve Moğollar için çok önemli bir kaynak olan "Moğolların Gizli Tarihi'nde" bu boylar için Türk tabiri kullanılmamıştır. Belli ki Türk terimi Moğol steplerinde 13 yüzyılda kullanımdan düşmüş, Gizli Tarihte de kullanılmamıştır*"²⁴ ifadeleri ile desteklemek mümkündür. Aynı dönemlerde kaleme alınan *Câmiu't-Tevârih*'te her ne kadar Moğollar Türk olarak kabul edilse de, bu eserde Moğol kavramının daha belirgin çizgiler ile ifade edilmesi üzerinden Cengiz Hân'ın ortaya çıkışının Moğol kimliğinde başat rol oynadığı değerlendirilmesi de yanlış bir yaklaşım olmayacaktır.

Moğolların birçoğu gittikleri Türk coğrafyalarında Türkleşmiş, Moğolistan coğrafyasında kalanlar arasında Moğol adı siyasi bir terim olarak farklı isimler ile anılan birçok Moğol kabilesinin ortak paydasına dönüşmüştür. Fakat Moğol devletinin yıkılması sonrası gittikleri Türk coğrafyalarında, Moğol tabiri yerine kabile isimleri ile anılmışlar, Türkleşme sürecinde bazı kabileler adını korumakla birlikte (Mangıt, Kongurat v.b), yaşanan boy dalgalanmaları yönetici şahıs adları üzerinden yeni boyların (Özbek, Kazak, Nogay v.b) ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ama, Cengiz sonrası Türkleşme neticesinde Türkistan coğrafyasında farklı adlar ile kurulan Türk devletlerinde siyasi bir miras olarak Cengiz soyundan gelme prensibi siyasi meşruiyet kaynağı olarak uzun süre göz önünde tutulmaya devam etmiştir (Kazan, Buhara, Hive v.b). Bu prensibe kabile adını korumakla birlikte Cengiz'in soyundan gelmeyen Türkleşmiş Mangıtlar ile Konguratlar tarafından Buhara'da (1785) ve Hive'de (1804) ilk kez son verilmesi yaşanan süreçte şeklen devam edebilen Moğol (Cengiz) etkisinin Türkleşme lehine ortadan kalktığına işaret olmuştur. Fakat Türkistan coğrafyasının Ruslar tarafından işgali ve Çarlık döneminde İlimskiy'nin²⁵ yöntemleri ile şekillenen Ruslaştırma siyasetinin, Sovyetler döneminde de benzer yöntemler ile

²³ Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 1.

²⁴ Joo-Yup Lee, "The Historical Meaning of the Term Turk and the Nature of the Turkic Identity of the Chinggisid and Timurid Elites in Post-Mongol Central Asia", *Central Asiatic Journal*, 59- 1/2, Harrassowitz Verlag, 65174 Wiesbaden, Germany 2016, s. 106-107.

²⁵ Rus olmayan toplulukların ana dillerinde eğitim yaparak Ruslaştırılması ve Hristiyanlaştırılmasını savunan Nikolay İvanoviç İlimskiy, bu yolla hem Rusçanın ve Hristiyanlığın yayılmasını, hem de Türk boyları arasında, din, lehçe ve ağız farklılıklarının derinleştirilmesini hedeflemiştir. Bu hususta Bkz: Kutay Üstün - Metehan Karakurt, "İlimskiy'nin Eğitim Sistemi Üzerinden Rus Milliyetçiliğinin Kısa Bir Okuması", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 42, 2019, ss. 176-186; Mehmet Aça, Misyoner-Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İlimskiy'nin Çarlık Rusyası'nın Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri, *Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı*, 55, Kasım Aralık 2013, ss 1464-1477.

MOĞOLLUKTAN TÜRKLÜĞE KONGURATLAR

devam ettirilmesi yeni kimlik tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Siyaseten kasıtlı olarak parlatılan siyasi kimlik ve oluşumlar içinde yukarıda bahsettiğimiz süreçte şekillenen birçok boyun ismi yaşamaya devam etmiştir.

Cengiz Hân dönemi ve öncesinde sıkça adından bahsedilip, aradan geçen uzun zamana rağmen günümüzde de varlıklarını devam ettiren boylardan biri de Konguratlar olmuştur. Cengiz sonrası yaşanan tarihsel sürecin bir neticesi olarak günümüzde Türkleşmiş bir topluluk olarak karşımıza çıkan Konguratların kaderi de birçok toplulukta olduğu gibi, Cengiz Hân'ın ortaya çıkması ile büyük ölçüde değişmiştir. Cengiz Hân'ın Moğol kimliğinin tartışmasız figürü olarak ortaya çıkışı, onları iki yönüyle derinden etkilemiştir. Bunlardan birincisi Cengiz ile kurdukları akrabalık ilişkisi, ikincisi ise Batıya doğru yapılan seferlere katılmaları olmuştur. Bu etkilerin ilki Konguratları diğer boylardan bir yönüyle biraz daha ayrıcalıklı duruma getirmesi açısından göreceli olarak önemlidir. Konguratlar bu ayrıcalıklarını Moğollardaki *Kuda* sistemine borçlu olmuşlardır. Çocukları evli olan kişileri tanımlamak için Özbek Türkçesinde halen *Kuda* şeklinde söylenen bu kelimenin günümüz Türkiye Türkçesi'ndeki karşılığı "dünür" dür. Günümüzdeki bu anlamına karşın, egzogaminin yaygın olduğu Moğollarda bu yöntem evlilik ittifakları şeklinde olup askeri ve politik bir işlev görmüştür. Cengiz Hân da diğer Moğollar gibi kendi soyundan olmayan güçlü kabileler ile *Kuda* ilişkileri kurmuş, Moğol devletinde bu kelime siyasi ve askeri ilişkileri kapsayan bir kavrama dönüşmüştür. Oyratlar, Ulkunutlar, Öngütler ve Konguratlar gibi güçlü kabileler akrabalık yoluyla imparatorluğa bağlandığında, bu boylardan Konguratlar bir adım öne çıkmışlardır. Böylece Cengizogullarını kabul eden soy beyleri *Küregen* yani damat unvanını taşımışlardır. Bu yöntem Moğol göçebeler ile sınırlı kalmamış yerleşik Uygur, Karluk ve Kubilay zamanında Kore'nin alınmasından sonra Wang Hânedanı için de kullanılmıştır. Cengiz Hân sonrası da kullanılan bu yöntemin en tanınmış simalarından biri olan Timur Kürgen, kayınpederini kukla hân olarak kullanmış ve oğullarının Cengizlilerin yerini almasının yolunu açmıştır. Bu yol sayesinde Konguratlar Cengiz sonrası kurulan hanlıklarda değişik rütbelerde temsil edilmişlerdir²⁶.

Cüveyni'nin de Cengiz Hân'ın oğulları ile ilgili bilgi verirken; "*Moğol geleneğine göre bir babanın çocuklarının itibarı annelerine bağlıdır. Anne ne kadar büyükse, onun çocuğu da aynı ölçüde Hân'ın diğer çocuklarından üstündür*"²⁷ şeklinde işaret ettiği eş durumu Konguratlar adına bir avantaj olmuştur. Cengiz Hân'ın altın soyunun dayandırıldığı Alan - Kuva Kültü ve Moğolların Gizli Tarihi tarafından nesilden nesile anaerki geleneklerin dönüştürülmesi, Moğol siyasi ve sosyal sisteminin siyasi kültüründe "ana soyu ve kadınla ilgili değerleri çok önemli kılmıştır"²⁸. Kadınların Moğol sosyal ve siyasi yaşamındaki önemi dikkate alındığında Dubun Bayan'ın karısı olan Alan Kuva'nın, Kurulas (Kongurat boylarından biri) boyuna mensubiyeti²⁹ yine Cengiz Hân'ın atalarından olan Kabul Hân'ın eşi olan Koa Kulgu'nun Kongurat olması³⁰ ve Cengiz'in annesi Huelun'un (Ö'elun-Hö'elun) ise Kongurat olan Ulkunut boyuna mensup olması³¹ Konguratların Cengiz ve öncesi dönemdeki prestijlerine örnek verilebilir.

Cengiz sonrası durumları için ise en önemli figür kuşkusuz Cengiz'in ilk eşi Börte idi. Reşidüddin, Börte ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır; *Börte Fuçin Kongurat boyunun lideri Day Noyan'ın kızı olup, tüm hatunların en büyüğü ve en muteberlisi idi. İtibarlı dört oğlunun ve beş kızının annesi idi*³². Cuci, Ögedey, Çağatay ile Toluy adındaki dört oğlunun annesi Börte'nin Kongurat boyuna mensup olması yanında Cengiz ile Börte'nin dördüncü kızı Tumulun'un, Kongurat olan Day Seçen'in (Day Noyan) torunu Şigu (Çigu) ile evlenmesi³³ de, doğal olarak onların Moğollar içindeki evlilik temelli prestijini arttırmıştır. Bu şekilde gerçekleşen evlilik bağları her iki taraf arasında etkili siyasi ve askeri iş birliğine sebep olmuş her ne kadar bütün Kongurat boyları Cengiz Hân'ı desteklememiş olsalar da Day Seçen, Cengiz Hân'ı bütün seferlerinde desteklemiş, çocukları Cengiz ordusunun sol kanadında yer almışlardır. Bu çocuklarından en meşhuru Elçi Noyan olup Hân'ın ordusunun sol kanadında bin kişiyi komuta etmiş, Yuanshi kayıtlarında devletin dayısı olarak zikredilmiştir. Daha sonra tümen komutanlığına kadar yükselip Mönge döneminde dahi seferlere destek vermiştir³⁴.

Gizli Tarih'te Konguratlar ile ilgili çok kıymetli bilgilerin yer bulması da kuşkusuz Cengiz'in Börte ile evliliğinin bir sonucudur. Bu evlilik olayı anlatılırken olayın gelişimi ve Konguratlar ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir.

²⁶ Atwood, *age*, s. 460-461.

²⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev Mürsel Öztürk, TC Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1999, s. 95.

²⁸ Nilgün Dalkesen, "Cult Of Alan-Gho'a and The Unique Position of Women in The Chinggisid Dynasties", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:10, Türkiye 2017, s. 119.

²⁹ Reşidüddin, *age*, s. 220.

³⁰ Ishayahu Landa, "Imperial Sons-in-Law on The Move: Oyrad and Qonggirad Dispersion in Mongol Eurasia", *Archivum Eurasiae Medii Aevi (AEMA)*, Issue:22, Harrassowitz Verlag, 2016, s. 165.

³¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev: Ahmet Temir, 2. Baskı, TTK Yay. Ankara 1986, s. 16; Reşidüddin, *age*, s. 274; Atwood, *age*, 415.

³² Reşidüddin, *age*, s. 299

³³ Landa, *agm*, s. 165.

³⁴ Landa, *agm*, s. 166-167.

“Timuçin dokuz yaşında iken Yesugey Batur onun için annesi Huelun’un akrabaları olan Torgut kabilesine mensup Ulkunutlardan yani kendi dayılarından kız istemek maksadıyla, Timuçin’i alarak yola çıktı. Yolda giderken Çekçer ve Çihirgu dağları arasında Ungiratlardan Day Seçen’e rastladılar. Day Seçen; Kaynım Yesugey, kime gidiyorsun? Deyince Yesugey Batur; ben oğlum için, dayıları olan Ulkunut kabilesinden kız istemeye gidiyorum” diye cevap verdi. Day Seçen sözüne devam etti. Senin bu oğlunun gözleri ateşli ve yüzü nurludur. Kaynım Yesugey! Ben bu gece bir rüya gördüm. Beyaz asil bir doğan güneşle ayı pençeleriyle yakalayarak uçup geldi ve ellerimin üzerine kondu. Bu rüyamı başkalarına da anlattım. Güneşle ayı ancak bakarak görmek mümkündür. Şimdi ise bu asil doğan onları yakalayıp getirdi ve ellerimin üzerine kondu. Beyaz olarak kondu. Bu rüya nasılda güzel şeyler gösteriyor diye düşünüyorum. Kaynım Yesugey, bu rüya herhalde senin oğlunla geleceğini göstermek istemiştir. Ben iyi bir rüya gördüm. Acaba bu neyi ifade eder? Bu herhalde sizin Kıyat halkından geldiğinizi tebşir eden bir işaret olsa gerektir”³⁵.

Evlilik olayının gelişimi ile ilgili olan bu ifadelerden sonra Day Seçen’in, Konguratlar için kullandığı aşığıdaki şiirsel ifadeler de onların evlilik vasıtasıyla Cengiz soyu ile kurdukları akrabalıklar hakkında ipuçları vermektedir.

“Bizim, yani Unggirat halkının
Eskiden beri yiğitlerimiz yakışıklı, kızlarımız güzeldir.
Uluslar ile rekabete girişmedik.
Güzel yanaklı kızlarımızı sizden hân olan kimselere verdik.
Onları büyük arabaya bindirdik.
Kara dişi deve koşarak gönderdik.
Hân tahtına birlikte oturduk.
Biz başka uluslar ile rekabete girişmedik.
Biz güzel ve iyi kızlar büyüttük.
Onları faytonlara bindirerek boz erkek deve koşarak gelin ettik.
Yüksek tahtın bir tarafına oturttuk
Eskiden beri Unggirat halkının
Kadınları kalkanlı, kızları mütevazı
Yiğitleri yakışıklı ve kızları güzel olmuştur.
Bizim erkek çocuklarımız yaylalara bakar
Kızlarımız güzellikleriyle nazarları çeker”.

Bu şiirsel ifadelerden sonra olayın neticesi ile ilgili ise şu ifadelerle yer verilmiştir; *Kaynım Yesugey, benim evime buyur! Kızım daha küçüktür, fakat kaynım bir görmelisin. Day Seçen bu sözlerle onu evine götürerek yer gösterdi. Yesugey onun kızına bakınca, yüzünün nurlu ve gözlerinin ateşli olduğunu gördü ve hemen beğendi. Bu kız Timuçin’den bir yaş büyük olup, on yaşında ve Börte adında idi...*³⁶. Reşidüddin, Cengiz Hân döneminde onunla iş birliği yapan önemli Kongurat beylerinden iki kişinin ismini zikretmektedir. Bunlardan biri Terge Emel diğeri ise yukarıda bahsi geçen Day Noyan (Day Seçen) dir. Börte sayesinde kurulan akrabalığın neticeleri ile ilgili de şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Başında Day Seçen’in olduğu bir diğerkongurat güruhu vardı. Onun Elçi Noyan ve Huku Noyan adında iki oğlu ve Börte adında bir kızı vardı. Cengiz Hân gençlik yıllarında onunla evlenmek isteyince babası karşı gelmiştir. Elçi Noyan Cengiz Hân ile arkadaş olduğu için babasına karşı gelerek kardeşini ona vermiştir Day Noyan’ın Darı tay isminde bir kardeşi olup dört oğlu vardı. Onların nesilleri Cengiz Hân’dan geldiği için diğerkocuklardan yukarıda otururlardı. Sol emirlerden olup bu zamanda, Kanın ve Ögedey, Çağatay uluslarında onların çocuklarından damatlar vardır”³⁷.

Reşidüddin’in bu ifadelerine karşın, Konguratların hepsinin Cengiz ile iş birliği yapmadığı, en azından 1206 öncesi bazılarının muhalefet ettiği *Gizli Tarih*’in anlattıklarından anlaşılmaktadır. *Gizli Tarihte* yazılanlara göre Tavuk yılında yani 1201’de İkireslerden (İygiras) Tugemaha, Unggiratlardan (Kongurat) Derkek, Emel Alhui ve başkalarının da katılımı ile Cuciratlardan Camuka’yı han ilan ederek Cengiz ile savaşmaya karar vermişlerdir³⁸.

³⁵ *Gizli Tarih*, s. 19-21.

³⁶ *Gizli Tarih*, s. 21.

³⁷ Reşidüddin, *age*, s. 159-160.

³⁸ *Gizli Tarih*, s. 69-70.

MOĞOLLUKTAN TÜRKLÜĞE KONGURATLAR

Cengiz'in altın soyu ile Konguratlardan Cengiz ile iş birliği yapanlar arasındaki evlilikler, yukarıda ifade edildiği gibi Cengiz Hân'ın ölümünden sonra da devam etmiştir. Ögedey, Tolu ve Möngke diğer hanedan üyeleri gibi, Kongurat eşler almışlardır. Tüm eşleri Kongurat olmasa da ana eşleri ve önemlileri onlardan olmuştur. Day Seçen'in direkt soy bağı yanında kardeşi Daritay da evlilik yoluyla orduda önemli görevler almıştır. Aynı şey Avrasya'daki Moğol saraylarında Kongurat küregenleri (damat) için de geçerlidir. Konguratlar ile evlilikler Yuan Devleti olarak bilinen Kubilay Hânlığı'nda da söz konusu olmuştur. Kubilay'ın Çabi Hatun ve Nabui Hatun adındaki eşleri Kongurat olup, onun halefleri olan Manggala'nın eşi Putri, Darmabala'nın eşi Dargi, Jayaatu Kağan Tuğ Temür (Wenzong)'un eşi Budaşiri de Kongurattır. Yuan Devleti'nde de Day Seçen ve Elçi Noyan ile ilişkili küregen ve komutanların varlığı söz konusu olmuştur³⁹. Mirza Uluğ Bek 1425 yılında bitirdiği eserinde Tolu Hân'ın Kuvakerak adında Kongurat kavminden bir eşi olduğunu ifade etmektedir⁴⁰. Cuci'nin ikinci oğlu olan Batu'nun annesi Öki de Kongurat olup Cengiz'in kayın biraderi Elçi Noyan'ın kızıdır. Çağatay'ın Yisulun ve Tögen adlı eşleri Kongurattır⁴¹. Yukarıda bahsettiğimiz *Kuda* sistemi ile kurulan ilişkiler Konguratların diğer boylara nazaran Moğollar içindeki siyasi ve askeri pozisyonlarında çok büyük katkı sağlamıştır.

Cengiz Hân'ın Moğol kimliğinin tartışmasız figürü olarak ortaya çıkışının Konguratlar üzerindeki ikinci etkisi ise Çine ve batıya doğru yapılan seferlere katılmaları olmuştur. Böylece Konguratlar geniş bir coğrafyaya yayılma imkânı bulmuşlardır. Günümüz Türkistan coğrafyasının değişik bölgelerinde Konguratların varlığının başlangıç sebebi bu seferlere katılmaları olmuştur. Bu bağlamda biri Cengiz döneminde diğeri ise torunu Batuhan döneminde gerçekleşen seferler (Kıpçak Seferleri) önem arz etmektedir. Moğolların 1219 yılında başlayan seferde Harezmi bölgesindeki Ürgenç ve Buhara ile Semerkant gibi şehirlerin işgali ile Maveraünnehir toprakları Cengiz devletine bağlanmıştır. Kendisi ve oğulları 1225 yılında Moğolistan'a geri döndüğünde Cuci, İdil bölgesinde kalmıştır. Cengiz, daha hayatta iken ülkeyi çocukları arasında pay edip, büyük oğlu Cuci'ye Altaylar ve Batı Sibiry'a'dan başlayarak İdil-Ural bölgesini vermiştir⁴². 1229-42 yılları arasında gerçekleşen II. Kıpçak seferi neticesinde de Deşt-i Kıpçak, Harezmi, Kuzey Kafkaslar, Kırım ve İdil Bulgar Devleti topraklarında Altın Orda olarak bilinen devlet kurulmuştur. Kıpçak bozkırlarında esas kitleyi Kıpçaklar ve diğer Türk boyları oluşturduğundan Moğollar kısa süre içinde asimile olmuşlardır⁴³. Varlıklarını günümüze kadar devam ettiren Türkleşmiş Konguratlar için Altın Orda Devleti, Cengiz sonrası kurulan diğer devletlerden daha önemli olmuştur.

Cengizli fetihlerinin ardından yukarıda bahsedilen akrabalık bağları ile ortaya çıkan küregenlerin çoğu Moğolistan'ı terk ederek Avrasya'ya dağılmışlardır. Hanlara sağlayabildikleri asker miktarı ölçüsünde önem kesp eden bu küregenler, ordularını Moğol ordusuna dahil ettiklerinde genellikle birliklerinin kontrolünü ellerinde tutuyorlardı⁴⁴. Batuhan'ın seferleri ve sonrasında Deşt-i Kıpçak'a gelen Moğollar birkaç kabileden oluşuyordu. Fakat buradaki şartlar altında sadece iki büyük Moğol kabilesi olan Konguratlar ve Mangıtlar yalnız kabile birliklerini muhafaza etmekle kalmamışlar, ayrıca önemli birer grup teşkil etmişlerdir⁴⁵. Moğolistan'da olduğu gibi Altın Orda topraklarında da evlilik bağları Konguratları avantajlı duruma getirmiştir. Cuci ulusundaki önemli Kongurat kadımlarının bir kısmı net olmamakla birlikte Day Seçen ile ilintilidir. Cengiz'in büyük oğlu Cuci'nin iki eşi Kongurat olup, Orda ve Batu'nun anneleri ve Orda'nın üç önemli karısı Kongurat idi ve önemli sayıda prens ve prenses dünyaya getirmişlerdir. Harezmi bölgesine yerleştirilen Konguratlar Altın Orda'nın çalkantılı ve dağılma dönemi boyunca yerel güçlerini korudular. Hive Konguratları ile ilgili en son kayıt olan *Firdevs'ul İkbâl'e* göre, ileride üzerinde duracağımız Sofi Hânlığı'nın kurucusu Hüseyin Sofi'nin babası Nanguday'ın (Yezdi'nin Zafername'sine göre Tungday, s.72) soyu da Day Seçen'e dayanmaktadır. Harezmi bölgesinde Moğol işgalinden 20. yüzyıla değin Kongurat varlığı söz konusu olmuştur⁴⁶.

Harezmi bölgesinde özellikle de Ürgenç ve civarında Sofi olarak adlandırılan Kongurat bir sülalenin kısa süreli olsa da siyasi varlık göstermesi Sofi Kongurtlar hakkında bir parantez açmayı gerekli kılmaktadır. Daritay'ın soyundan gelen ve Harezmi'yi yurt olarak alan Day Seçen'in kardeşi Selcuday, en önemli küregenlerden biri olmuştur. Selcuday'ın Cuci ulusunun sağ kanattaki konumu çok güçlü olup 1301-1302 yıllarında vefat etmiştir. Harezmi özel bir bölge olup ilk dönemdeki idarecileri kesin olmasa da, 13. yüzyılın ikinci yarısındaki kontrolü Selcuday'ın elinde olmuştur. Özbek Hân'ın saltanatının ilk dönemlerinde ise Harezmi Özbek Hân'ın eşi Bayalun'un kardeşi Bay Temur tarafından idare edilmiştir. Ondan sonra Özbek Hân'ın tümen kumandanlarından ve kayın babası olan Kutluk Temur'un kontrolüne girmiştir. Özbek Hân'ın ölümü olan 1341

³⁹ Landa, agm, s. 67-68.

⁴⁰ Mirza Uluğbek, *Tort Ulus Tarihi*, Haz, Tolkin Alimov, Çolpan Neşriyatı, Taşkent 1994, s.78.

⁴¹ Atwood, age, s. 36-81.

⁴² İlyas Kemalöglü, "Büyük Moğol İmparatorluğu" *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Cengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 37.

⁴³ İlyas Kemalöglü, "Altın Orda Devleti" *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Cengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.98-100.

⁴⁴ Ishayahu Landa, "From Mongolia to Khwārazm: The Qonggirad Migrations in the Jochid *Ulus* (13th-15th c)", *Revue des Mondes Musulmans et de la Mediterranee*, (REMMM), Issue: 143, 2018, s. 2. Erişim: <https://journals.openedition.org/remmm/11105>, 22.06.2021, 15:21.

⁴⁵ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, Çev: Hasan Eren, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 133.

⁴⁶ Landa, "Imperial Sons...", s. 171; Atwood, age, s. 457.

yılından sonra Harezmi'nin kimin kontrolünde olduğu kesin olmasa da, o dönemde Kongurat olan Emir Nanguday'ın ismi öne çıkmıştır. Nanguday, Özbek Hân'ın komutanı ve ikinci karısı Kebek Hatun üzerinden onun kayın pederi idi. Yesevi sofilerinden Seyyid Atanın müridi olup öldüğünde onun mezarı yanında gömülmüştür. Altın Orda Hânı Berdibek'in (1357-1360) ölümü sonrası çıkan kargaşadan istifade ile 1360'larda oğlu Hüseyin Sofi Kuzey Harezmi'deki Urgenç ve çevresinde kontrolü ele geçirip vergi toplamış ve Sofi Hânlığı'nı (1360-1389?) kurmayı başarmıştır⁴⁷. Böylece Konguratlar ilk defa siyaseten bir yönetim kurmayı başarmışlardır. Fakat bu durum kısa süreli bir hâkimiyet olduğu için Hive Hânlığı'ndaki hâkimiyetleri daha önemlidir.

Harezmi bölgesi stratejik açıdan Çağatay ve Altın Orda devletleri arasında daima ihtilafli bir bölge olmuştur. Bu ihtilafın bir sebebi Harezmi'nin paylaşımı ile ilgilidir. 1220 yılında Cengiz'in Maverâünnehir'i işgali sırasında Urgenç'i almayla görevlendirilen Çağatay'ın şehri kuşatması uzun sürünce bu görev Cuci'ye verilmiş ve şehir onun tarafından ele geçirilmiştir. Bu sebeple Harezmi bölgesinin kuzey ve batısı Cuci'ye, güneyi ve doğusu ise Çağatay'a verilmişti⁴⁸. Cengiz Hân'ın yaptığı paylaşıma göre Urgenç'in bulunduğu Kuzey ve Batı Harezmi Cuci Devleti'ne, Kat ve Hive ise Çağatay Devleti'ne ait idi. Ayrıca, kuzey ülkelerinden ve Deşt-i Kıpçak'tan gelen birçok ticari malın Harezmi pazarlarında satışa sunulması ekonomik açıdan bu bölgeyi önemli kılıyordu⁴⁹. Altın Orda Devleti'nin Berdibek Hân'ın ölümünden sonra dağılma sürecine girmesi bu bölgede bazı siyasi gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Harezmi'nin kuzeyinde Nanguday'ın oğulları (Hüseyin Sofi) Kuzey Harezmi'de (Urgenç) kontrolü ele geçince güneydeki Hive ve Kat bölgesinden de vergi almaya başlamış, onların Çağatay Hânlığı'na bağlı olan yerleri kontrol altına almasına güçten düşmüş olan Çağatay hanları 1370 yılına kadar karşı koyamasa da, Çağatay Hânlığı'nda kukla Hân Suyurgatmış'ı göstermelik olarak tahta oturtan Timur'un ortaya çıkması ve kontrolünü kuzeye doğru genişletmek istemesi dengeleri tümenden değiştirmiştir⁵⁰.

Şerafeddin Ali Yezdi'ye göre, Timur Maverâünnehir vilayetlerini muhaliflerinin elinden Çağatay desturu ile ele geçirdiğinde, beş altı yıldan beri Kat ve Hive'nin zekâtını Kongurat oymağından Tungday oğlu Hüseyin Sofi almakta idi. Ayrıca Harezmi vilayetine de hâkim idi. Timur bu durumu öğrenince, Hüseyin Sofiye elçi göndererek Hive zekâtının Çağatay ulusuna taalluk etmesine rağmen kendisinin aldığını söyleyerek, dostluğun devam etmesi için kendisine iade edilmesini istemiştir. Hüseyin Sofi bu teklife olumlu cevap veremeyerek, *ben bu vilayeti kılıçla aldım, yine kılıçla benden alın* demesi üzerine 1372 baharında Harezmi üzerine sefere çıkmıştır⁵¹. Birinci Harezmi seferi sonunda kuşatılan kalede Hüseyin Sofi üzüntüsünden ölmüş yerine oğlu Yusuf Sofi geçmiştir. Onun ile dostluk münasebeti kurulmuş, Yusuf Sofi'nin Özbek padişahının kızı ile evli Ak Sofi'nin Hanzade olarak bilinen Süyün Beg ismindeki kızını Cihangir ile evlendirme konusunda anlaşmışlardır. Fakat Yusuf Sofi verdiği sözlerden dönünce 1373 yılında tekrar Harezmi'ye asker sevk etmiş, Yusuf Sofi tekrar yaptıklarından pişman olarak aman dilemiştir. Hanzade'yi de 1374 yılında değerli çeyizler ile Semerkand'a göndermiştir. Yusuf Sofi'nin tekrar Timur topraklarında yağmalara girişmesi ve gönderilen elçiyi hapsedmesi üzerine 1379 yılında bir sefer daha tertip edilmiş, Yusuf Sofi üç ay kadar kuşatılmış, fakat bu sürede yakalandığı bir hastalıktan ölüncü Yusuf Sofi'nin devleti yıkılmıştır⁵². Yusuf Sofi'nin kuşatma esnasındaki ölümünden sonra Sofi Konguratları Yusuf'un halefi Emir Hoca Lak ve Baynak Sofi taraftarları olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Baynak'ın taraftarları galip gelince Hoca Lak şehri terk ederek Timur'a sığınmış, Timur askerleri diğerlerini mağlup ederek şehri yağmalayıp surları yıkmış, şehirdeki zanaatkar ve âlimler Keş şehrine nakledilmişlerdir. Bir süre sonra Toktamış'ın Harezmi seferinde Süleyman Sofi'nin Toktamış'ı desteklemesi üzerine Timur 1388 yılında tekrar Urgenç'e sefer düzenlenmiş, bu sefer sonucunda Süleyman şehirden kaçmak zorunda kalınca şehir halkı Timur tarafından Semerkand'a nakledilmiştir. Böylece Urgenç şehri zamanla eski önemini kaybetmiştir. Bu gelişmelerden sonra 15 yüzyılda Konguratlar ile Timuriler arasında da evlilikler gerçekleşmiştir. Örneğin Uluğ Bek ve Hüseyin Baykara Sofi sülalesinden eşler almışlardır⁵³. Evlilik bağı kurma gibi olumlu gelişmelere rağmen, Timur'un ele geçirdiği yerlerdeki büyük kabileleri dağıtma ve birbirine karıştırma siyasetinden, Maverâünnehir'deki Celayirliler gibi Harezmi bölgesindeki Konguratlar da nasiplerini almışlardır⁵⁴.

Kuşkusuz Çağatay Hânlığı ve özellikle Altın Orda topraklarında yaşayan Konguratlar Harezmi bölgesinde yaşayan ve Sofi Konguratları adıyla bahsettiklerimiz ile sınırlı değildir. Timur ve Altın Orda devletlerinin yıkılma süreci, Konguratlar için yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Zira Deşt-i Kıpçak ve Maverâünnehir'de meydana gelen yeni siyasi oluşumlar ve bu oluşumların ortaya çıkardığı yeni etnik kimlikler, diğer Türk toplulukları gibi Konguratları da yakından ilgilendirmektedir.

⁴⁷ Landa, "From Mongolia...", s. 4-6.

⁴⁸ Şerafeddin Ali Yezdi, *Zafername*, Haz: Eşref Ahmed-Haydarbek Bababekov, Şark Neşriyatı, Taşkent 1997, s. 324.

⁴⁹ Hayrunnisa Alan, "Timurlular", *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Cengiz oğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 184.

⁵⁰ Landa, "From Mongolia...", s. 6.

⁵¹ Yezdi, *age*, s. 72.

⁵² Nizamüddin Şami, *Zafername*, Çev: Necati Lugal, TTK Yay. Ankara, 1987, s. 78-79: AKA İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 7-8.

⁵³ Landa, "Form Mongolia...", s. 10-17.

⁵⁴ Zeki Velidi Togan, *Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Yay. İstanbul 1981, s. 104.

Cuci Hân'ın ölümünden sonra Cengiz Hân Deşt-i Kıpçak bölgesini torunları Batu ile Orda arasında pay etmişti. Bu taksimata göre fethedilecek sağ kol illeri İdil boyu illeri ile birlikte Batuhan'a, sol kol illeri ile Sır Derya boyundaki iller Orda Hân'a verildi. Cengiz hâkimiyet alameti olarak Batu'ya Altın Busağalı Ak Orda'yı kurdurduğu için onun soyundan gelenler Ak Orda hanedanı olarak anıldılar. Hâkimiyetleri de Berdibek Hân'ın ölüm tarihi olan 1360 yılına kadar 133 yıl devam etmiştir. Orda Hân için Gümüş Busağalı Gök Orda'yı kurdurduğu için onun soyundan gelenlere Gök Orda hanedanlığı denildi. Bu nesilden gelen hanlar Batuhan sülalesinden gelen hanlara bağlı kaldılar. Kurultaylara Tümen ve Bin Beyleri olarak katılan Kıyat, Kongurat, Mangıt, Şirin, Barın ve Sucut gibi kabilelerin beyleri ülke yönetiminde özellikle fetret döneminde söz sahibi olmuşlardır⁵⁵. Daha öncede belirtildiği gibi Deşt-i Kıpçak bölgesinde halkın ekseriyeti Türk olduğu için gelen Moğollar bir süre sonra Türkleşmişlerdir. Deşt-i Kıpçak'ta, Don ve Volga arasındaki Rus bozkırlarında Ural Irmağı Havzası'nda, Aral Gölü'nün kuzeyindeki bozkırlarda ve Aşağı Sır Derya Havzası'nda, daha önce Yedisu ve Maverainnehir'de görüldüğü gibi Moğol kabilelerinin Türkleşmesi söz konusu olmuştur⁵⁶.

Altın Orda Hânlığı'nı ikinci kez diriltmeyi başaran Toktamış'ın Timur gibi bir güç ile mücadeleye girmesi ve yenilmesi hem kendisinin hem de Altın Orda Devleti'nin kaderini tayin etmiştir. Toktamış'tan sonra Altın Orda'da iktidarı Edigei Mirza ele geçirdi. Cengiz soyundan olmadığı için kukla hanları başa geçirerek hüküm sürmeye çalışan Edigei Mirza'nın 1419 yılında ölmesi, birbiriyle mücadele eden birçok hanın ortaya çıkıp ülkenin dağıldığı ve yeni ulusların ortaya çıkardığı bir dönemi başlatmıştır. Yayık Nehri havzasında Nogaylar, onların doğusunda Özbek ve Kırgız Ordaları ortaya çıkmıştır. Batı Cuci ulusunda da parçalanmalar meydana gelmiş, Kazan, Kırım, Sibir, Nogay, Astrahan ve Kasım⁵⁷ hanlıklar ortaya çıkmıştır. Bu parçalanmışlığa rağmen Altın Orda Saray merkezli varlığını 1502 yılına kadar devam ettirmiştir⁵⁸. Timur Devleti'nin de zayıflamasıyla siyasi açıdan daha da karmaşık hale gelen bu siyasi atmosfer neticesinde 15. yüzyılın ortaları boy dalgalanmalarının ve yeni boy oluşumlarının gerçekleştiği dönem olmuştur. Konumuzu teşkil eden Konguratların Özbek ve Kazak kimliği altındaki durumları da bu atmosfer ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile şekillenmiştir.

Bu bağlamda Konguratları ilgilendiren en önemli gelişmelerden biri Özbek denilen bir Türk boyunun ortaya çıkışı olmuştur. Altın Orda Devleti'nde Berke Hân'dan sonra İslamiyeti kabul eden ikinci hükümdar olan Özbek Hân (1313-1340)⁵⁹ döneminde ilk defa Özbeklerden bahsedilmiştir. Yakubovskiy'e göre 14. yüzyıl tarihçi ve coğrafyacılarından Hamdullah Kazvini, Azerbaycan üzerine yapılan seferden söz ederken Özbek Hân'ın askerlerinden "Uzbekân" olarak bahsetmiştir. Kazvini eserinde Altın Ordu'yu da Mamlakat-i Uzbekî, yani Özbek Devleti adıyla anmıştır⁶⁰. Ayrıca XIV-XV. yüzyıllarda Arapça ve Farsça yazılmış tarihi eserlerde, daha doğrusu Nasiriddin İbn el-Furat (1334 – 1404), El-Esedi (1377 – 1447), Nizamiddin Şami (XV.yy.), Abdurazzak Semerkandi (1413 – 1482), Handamir (1475 – 1535), Muiniddin Natanzi (XV.yy.) gibi tarihçiler de Deşt-i Kıpçak'ın doğu kısmında: Aral ve Hazar Denizi'nden Batı Sibirya'nın kuzey bölgelerine kadar, İdil ve Yayık Nehri'nin kuzey kıyılarından Balkaş Gölü ve Çu Havalisi'ne kadar hudutta varlıklarını sürdüren Türk-Moğol kabilelerini Özbek ismiyle anmışlardır⁶¹.

Bu dönemde Özbekleri idare eden Şeybâniler Hânedan'ı, adını Cengiz Hân'ın büyük oğlu Cuci'nin Şeybân (Şiban) ismindeki oğlundan almıştır. Şeybân 1241'de Macaristan'a yapılan sefer sırasında dikkat çekmiş, dönüştürmüş, Savuk ve İlek ırmaklarından Ural dağlarına kadar olan bölge kendisine yazlık; Arakum, Karakum, Sır Derya, Çu ırmağı ve Sarısu boyları kışlık yurt olarak verilmiştir. Şeybân'ın soyundan gelenler uzun süre bu bölgelerde hâkimiyetlerini devam ettirdikten sonra Batı Sibirya'nın Tümen ve Tobolsk bölgelerine göç edip burada yaşayan kabileleri egemenlikleri altına almışlar, zaman zaman Türkistan'a seferler yapmışlardır. Bu soydan gelenlerin Batı Sibirya bölgesindeki ilk hanı Ebu'l Hayır Hân (1428-1468) olmuştur⁶². Bu bölgede Özbek olarak anılan unsurları birleştirebilen ve Özbeklerin gücünü gerçek anlamda sağlayan Ebu'l Hayır Hân, Sır Derya'nın kuzeyinde kalan Çağatay topraklarını ele geçirmekle kalmamış Maverainnehir'e de müdahale ederek Timuroğullarının iç işlerine de karışmıştır. Ebu'l Hayır'ın etrafında bulunan Kıyat, Mangıt, Uterçi, Nayman, Ugrış, Tubay, Taymas, Çet, Hitay, Barak, Uygur, Karluk, Kineges, Uyşun, Kurlavut, Yemçi, ve Minglere Harezmi bölgesinin ele geçirilmesi sonrası Sır Derya'nın kuzeyinde yaşayan Nayman, Uygur, Kongurat, Durmen, Tangut, Çımbay, Burkut, Uyşun, Kineges, Kuşçi boylarının da eklenmesi ile tüm Deşt-i Kıpçak bölgesine hâkim duruma gelmiştir⁶³. Ebu'l Hayır'ın sağladığı

⁵⁵ Kemalöglü, agm, s. 133-134.

⁵⁶ Yakubovskiy, age, s. 132.

⁵⁷ Bu hanlıkların içinde Kasım Hanlığı, kuruluş şekli bakımından biraz farklılık arz etmektedir. Kazan Han'ı Uluğ Muhammed Han tarafından Rus Knezliklerini kontrol altında tutmak için Okka Nehri üzerinde Mişer olarak bilinen bölgede kendi oğlunun adını vererek kurdurduğu bir hanlıktır. Bkz; Serkan Acar, Kasım Hanlığı (1445-1681), IQ Yayınları, İstanbul 2008; Bulat Rahimzyanov, "Kasım Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Cengizsoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, ss. 285-319.

⁵⁸ Kemalöglü, "Altın Orda...", s. 123-133.

⁵⁹ Mustafa Kafalı, "Özbek Han" *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, C. 34, Ankara 2007, s. 108.

⁶⁰ Yakubovskiy, age, s. 53.

⁶¹ Zebiniso Kamalova, "Özbeklerin Ulusal Oluşumu", *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)* Cilt: 1- Sayı: 2- Aralık 2017, s. 166.

⁶² İsmail Türkoğlu, "Şeybaniler", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, C. 39, Ankara 2010, s. 45.

⁶³ Oral Nasırov, *Özbekler Şeceresi, (Etnik Tarihçe Halis Nezer)*, Extremum Pres Neşriyatı 2012, s. 333.

birlik uzun sürmemiş Özbek Hânlığı onun 1468 yılında ölümüyle dağılma emareleri göstermiştir. Ebu'l Hayır'ın yerine geçen oğlu Şeyh Haydar Hân'ın idari vasıfsızlığı dolayısıyla emirler arasında olumsuz tavırlar göstermesi ve idari açıdan belirsizlikler yaşanması çevresindekileri rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın neticesinde İbak Hân ve taraftarları ile Şeyh Haydar Hân arasında çatışma yaşanmış, yaşanan savaşta Şeyh Haydar ölmüştür⁶⁴. Bu gelişme Özbekler arasında bir iktidar boşluğunun ortaya çıkmasına sebebiyet vererek ayrılıkların ve ayrışmaların görüldüğü bir döneme zemin hazırlamıştır. Z. Velidi Togan'ın; *Özbek topluluğu 15. asrın son yarısında Özbek, Kazak, Mangıt - Nogay şeklinde tamamıyla üç gruba bölündü*⁶⁵ ifadesinde anlattığı gelişme Özbeklerin bu dönemi ile ilgilidir. Günümüzde Kazak, Özbek, Kırgız, Nogay, Başkırt gibi farklı adlar ile anılan boylarda aynı veya benzer urugların varlığı bu dönemdeki ayrışmalar ile ilgilidir. Bazı Özbek uruglarınının (Kongurat-Lakay vb) şive bakımından Kazak-Kırgız (Kıpçak) şivesine benzerlikleri ve Kongurat boyuna Kazaklarda da rastlanması, bu dönemdeki siyasi ve içtimai gelişmelerinin ürünüdür.

Özbek birliğinin yeniden ortaya çıkması ancak torunu Muhammed Şeybânî (1500-1510) sayesinde olmuştur⁶⁶. Şeybânî Hân'ın ortaya çıktığı dönem Timurilerin dağılma dönemine denk geldiği için Şeybânî Hân komutasında Özbek boyları Maverâünnehir bölgesine girerek kısa sürede yönetimi ele geçirmişlerdir. Böylece Maverâünnehir ve Harezmi bölgesinde Özbek adı resmi bağlamda ilk kez gözükmeye başlamıştır. Deşt-i Kıpçak Özbeklerinden Celayir, Arlat, Nayman, Saray, Uygur, Katagan, Durmen, Kineges, Kırk, Yüz, Bahrin Mangıt, Kongurat, Ming, Kuşçu, gibi boyların bir kısmı daha 14 ve 15. yüzyılda bu bölgelere gelmeye başlamışlardı. Fakat bunlar merkezi bir idareden yoksun olarak kendi boy adları ile yaşamaktaydılar. Altın Orda'nın mirası Türk Moğol kabilelerinin ilk defa Özbek urugları adı altında bir han liderliğinde Maverâünnehir ve Harezmi bölgelerine gelişi Şeybânî Hân ile olmuştur. Bu göçebe Özbeklerin ağırlıklı olarak Zerefşan vadisi ve ülkenin güney bölgelerinde etkileri daha fazla olup bu bölgelerde yerli ahali de Özbek adı ile anılmaya başlanmıştır⁶⁷.

15. ve 16. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'tan gelen bu Özbek boyları geldikleri bölgenin dilsel özelliklerinin etkisiyle kelimelerin başında y sesi yerine c sesi getirerek konuştukları Özbek şivesinden dolayı *cokçular* olarak da adlandırılmışlardır. Kongurat, Mangıt, Kıpçak, Nayman, Kineges, Saray, Hitay, Ming, Yuz, Kırk ve Katagan gibi boylar, Zerefşan, Kaşka Derya, Surhan Derya, Şerabat Derya ve Baysun Derya havzaları ile Nurata ve Kurama Dağları etekleri ve Harezmi ile Harezmi Vahası ile Fergana Vadilerine yerleşmişlerdir. 1920'li yıllarda Buhara Emirliğinde, 130 binden fazla Mangıt yaşarken Konguratların sayısı ise 86 bine yakındır⁶⁸.

Türkistan coğrafyasında Şeybânî Hân ile birlikte, yukarıda bahsedilen boyların etkin olduğu ve 1920 yılında Buhara Emirliği'nin Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesine kadar sürecek olan hanlıklar dönemi başlamıştır. Bu dönemde başat güç olarak farklı isimler ile anılan Özbek boylarının siyasi varlığı söz konusu olmuştur. Şeybânî Hân'ın dedesi Ebu'l Hayır'a nispetle Ebu'l Hayırîler de denilenlerin yanında, Şeybânî'nin soyundan gelen başka bir kol Arabşah b. Pûlâd'a nispetle Arabşâhîler (Yâdigârîler) adıyla da tanınmışlardır. Ebu'l Hayırîler 16. yüzyıl boyunca bugünkü Güney Kazakistan, Güney ve Doğu Özbekistan, Tacikistan ve Kuzey Afganistan'da hüküm sürmüşler, Arabşâhîler 16. ve 17. yüzyıllarda zamanımızdaki Türkmenistan, Batı Özbekistan ve Aşağı Amu Derya'ya hâkim olmuşlardır⁶⁹. Bu bölgelere gelenler farklı hanedan ve urug adlarına rağmen Deşt-i Kıpçak'ta yaşadıkları ortak tarihi sürecin sonucu umumi isimleri haline gelen Özbek adıyla anılmışlarsa da fakat Konguratlar gibi boy ismini muhafaza edenler de olmuştur.

Özbek hanedanların ön planda olduğu ve yaklaşık 5 asır devam eden hanlıklar döneminde Deşt-i Kıpçak'tan gelen Özbek urugları ile daha öncesinden burada yerleşik veya yarı göçebe halinde yaşayan Çiğil, Kanglı, Uz, Argun, Tuhsi, Yağma, Duğlat, Karluk, Halaç, Türkeş, Çıgrak, Kıpçak, Oğuz, Barlas, Tarhan, Celayir, Tulkıçı, Dulday, Moğul, Sildus, Turay, Arlat ve Tatar adıyla anılan⁷⁰ Türk ve Türkleşmiş Moğol boyları ile hiçbir boya mensup olmayıp öteden beri bu topraklarda yaşayıp Çağatay Hân ve oğullarına nispetle Çağatay dili denilen edebi dile yakın bir lehçenin muhtelif şivelerini konuşan batı ve doğu Türkistan şehir ve kasabalarında oturan *Kentli Türklerin*⁷¹ kaynaşması neticesinde Özbek halkı ortaya çıkmış, Özbek terimi 1924 sonrası siyasi ve milli bir anlam kazanarak bölgedeki Türklerin genel adına dönüşmüştür.

Günümüz Özbek Türklerinin oluşumu ile ilgili yukarıda ifade edilen üç unsurdan biri olan Deşt-i Kıpçak kökenli boylar arasında konumuzu teşkil eden Konguratlar önemli yer tutmaktadır. Özbek kimliğinin oluşumunda yer alan üçüncü unsur konumuzla da ilgili olduğu için bu süreci biraz daha irdelemek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Üçüncü unsurun yani Deşt-i Kıpçak'tan gelen urugların şimdiki Özbekistan

⁶⁴ Mehmet Alparğu, *Onaltıncı Yüzyılda Türk Dünyası, Özbek ve Kazak Hanlıkları*, 72 Ofset, Ankara 1994, s. 20.

⁶⁵ Togan, *age*, s. 36.

⁶⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Çev: Galip Üstün, AD Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 203-204.

⁶⁷ Ahmedali Askerov, *Özbek Halkının Etnogenez ve Etnik Tarihi*, Universitî Neşriyatı, Taşkent 2007, s.265-266; Haydarov A..H. - O. Boriyev- A.A. Ashirov, *Merkezi Asya Halkları Etnografyası, Etnogenez ve Etnik Tarihi*, Yangı Nashr, Taşkent 2011, s. 60.

⁶⁸ İsa Cabbarov, *Özbek Halkı Etnografyası*, Taşkent Okutuvçı Neşriyatı, 1994, s. 81.

⁶⁹ Türkoğlu, *agm*, s. 46.

⁷⁰ Şaniyazov Kerim, *Özbek Halkının Şekilleniş Cereyanı*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2001, s. 393-399.

⁷¹ Togan, *age*, s. 48.

topraklarına gelişleri belirtildiği üzere Timur ve Altın Orda'nın yıkılma süreci ve sonrası döneme (15.16.asır) denk gelmektedir. Özbek adı, Türk kökenli veya Türkleşmiş Moğol olan bu kabilelerden Kıpçaklar, Mangıtlar, Kangılılar, Naymanlar ve Konguratlar gibi önemli boyların ortak adına dönüşmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Ruzbehan İsfahani, *Mihmanname-i Buhara* adlı eserinde Şeybânîleri hatta Mangıt ve Kazakları genel bir tanımlamayla "Özbek Halkı" olarak adlandırmıştır. Bu noktadan hareketle, Kongurat, Mangıt, Kıyat, Kıpçak, Hıtay, Kanglı, Durmen, Kineges, Saray, Ming, Kırk, Yüz, Lakay, Kuşçı, Nayman, Çımbay, Şunkerlı, Kavçın, Çıraylı, İycan, Salur, Bayrı, Burkut, Barlas, Celayir, Karluk, Nukus, Uyşun, Uterçi, Katagan, Kulen, Arlat, Kuşayaklı ve Buyruk gibi boyların, Özbek ve Türkistan'daki diğer Türk halklarının oluşumunda ortak payda olarak yer aldıklarını söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. 1820'li yıllarda Hive'yi ziyaret eden Muraviyev, Buhara bölgesinden gelen Özbekleri Kıyat - Kongurat, Uygur - Mayman, Kanglı-Kıpçak ve Nukus-Mangıt olarak dört gruba ayırmıştır. Bu tarihten yüzyıl sonra yani 1920'li yıllarda ve hatta günümüzde bile bazı boyların isimlerini muhafaza ettikleri görülmüştür. 1920'li yıllarda Buhara'da 40, Harezim'de ise 20'ye yakın boy ismini korumuştur. Bunlardan en dikkat çekenleri Mangıtlar ve Konguratlar olup⁷² günümüzde dahi birçok Kongurat boy isimlerini muhafaza etmeyi başarmıştır.

A. Zeki Velidi Togan'a göre Özbeklerin Altın Orda zamanındaki, yani Mangıt-Nogay ve Kazakların ayrılmalarından önceki 92 Özbek boyunun sıralandığı *Nesebname*'de Kongurat ismi geçmektedir. Konguratların beş büyük oymaktan olup birincisi olan Kancagalı şu 14 arıstan ibarettir. Orus, Kara-Kursak, Çöllük, Kuyan, Kuldavlı, Miltek, Kür-Tuğu, Gele, Top-Kara, Kara-Boz, Nogay, Bilgelik, Döstelik. İkincisi Oynlı oymağı olup dokuz arıtsan ibarettir. Bunlar, Ak-Tana, Kara, Çuran, Türkmen, Kuvuk, Beş – Bala, Karakalpak, Kacay, Hoca-Bece. Üçüncüsü Koştamgalı oymağı olup yine dokuz arıtsan ibarettir. Bunlar: Kül-Abı, Barmak, Küce-Hur, Köl – Çuburgan, Karakalpak, Koştamgalı, Seferbiz, Dilberi, Caçaklı. Dördüncüsü Aktamgalı oymağıdır ki onlar yedi arıstır. Bunlar: Tartuğlı, Ağamaylı, Işıgalı, Kazancılı, Üyikli, Bukeçli, Kaygalıdır. Beşincisi Kır oymağı olup beş arıstır. Bunlar: Güzili, Küsevli, Ters, Balıklı, Kubadır. Bütün bu Kongurat uruğu şubeleri Amu Derya Deltası'nda Buhara'nın Guzar Şirabat, Kurgan Tepe vilayetlerinde bulunur. Buhara'da göçebe hayatı muhafaza edenler bunlardır. Harezimdekiler ise yerleşiktir. Konguratların Buhara'daki ekseriyeti Deşt-i Kıpçak'tan en sonra gelen uruklardır⁷³.

3- Hive Hânlığı ve Konguratlar Sülalesi

Deşt-i Kıpçak'tan gelerek Şeybânî Hân ile yönetimi ele geçiren ve Batı Türkistan topraklarında hanlıklar döneminde başlatan Özbek boyları içinde Mangıtlar ve Konguratlar Cengiz soyundan gelme şartı olan geleneksel yönetim anlayışını değiştirme yönleri ile siyasi açıdan önem arz etmektedir. Konguratların Hive Hânlığı'nda iktidarı ele geçirip bağımsız bir hanedan kurmaları (Harezimdeki Sofî Hânedanı'nın kısa ve tam anlamıyla bağımsız olmaları durumu) Konguratlar tarihi açısından bir milat olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda onların Hive Hânlığı'nda iktidarı ele geçirdikleri 1804 sonrası olaylar çalışma konumuz açısından önem arz etse de, bu tarihten önceki olayların bir özetinin yapılması konunun daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir. Şeybânî Hân 1500 ve 1501 yılında Semerkant ve Buhara'yı ele geçirdikten sonra 1505 yılında Ürgenç ve kısa bir süre sonra bütün Harezim'i ele geçirmiştir. Kısa sürede genişleyen Şeybânî Devleti'nin merkezinden etrafındaki çöller ile kısmen izole kalan Harezim bölgesi Volga ve Hazar bölgesi ile daha yakın ticari ilişkiler içinde olsa da Buhara'nın Doğu Avrupa ticaret yolunun üzerindeydi. 1510 yılında Safevi hükümdarı Şah İsmail'in Şeybânî Hân'ı, Merv civarında yenerek öldürmesi göçebe Özbek kabile reislerinin bu bölgeleri terk etmesi ile sonuçlanmıştır. Şah İsmail'in bu bölgeye yöneticiler ataması ve mezhepsel ayrılıklar bir süre sonra halkın tepkisini çekince halk isyan etmiş ve 1511 yılında İlbars'ı Hân ilan etmişlerdir. İlbars, Özbeklerden ayrılan bir kol olan Yadiğar'ın oğlu idi. İlbars kısa süre içinde bütün Harezim bölgesini ele geçirecek Hive Hânlığı'nı kurmayı başarmıştır⁷⁴. Böylece Şeybânî Hân'ın kurduğu Buhara Hânlığı'nın içinden yine soyu Cengiz Hân'a dayanan yeni bir hanlık ortaya çıkmıştır. Türkistan'ın hanlıklar dönemi genel vaziyete uygun olarak sürekli hanların değiştiği ve bölgesel bir devlet olmaktan ileri gidemeyen Hive Hânlığı, Buhara'ya nispetle göçebe geleneklerinin daha fazla görüldüğü bir hanlık olmuştur. Rus işgali öncesi her iki hanlığın kaderini tayin edecek olan siyasi gelişme Nadir Şah'ın Batı Türkistan'ı işgali ve sonrasında ölümü olmuştur⁷⁵.

Nadir Şah'ın 1739 yılındaki seferi öncesi hem Buhara Hânlığı hem de Hive Hânlığı, Cengiz Hân sonrası ortaya çıkan kabile liderlerinin derin nüfuzu altına girmiş ve yönetimde Cengiz Hân neslinden gelen hükümdarlar birer kukla han hüviyetine bürünmüştü. Resmi hanların yönetimden uzaklaştırılarak kabile liderlerinin bizzat kendilerinin hanlık makamını üstlenmeleri Nadir Şah'ın yol açtığı gelişmelerden sonra olmuştur. Bu hanedan değişikliği sadece Hive Hânlığı'nda değil, Mangıtların iktidarı ele geçirdikleri Buhara

⁷² Cabbarov, *age*, s. 33-78-82.

⁷³ Togan, *age*, s. 42-45.

⁷⁴ Kamilcan Hudaybergenov, *Hive Hanları Tarihiden*, Harezim Neşriyatı, Ürgenç 2008, s. 8-10; Alpargu, *age*, s. 76.

⁷⁵ Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve sonuçları için bkz; Mehmet Alpargu- M. Bilal Çelik, "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD) Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan*, Cilt 29, Temmuz 2009, ss. (511-530).

Hânlığı'nda gerçekleşmiştir. Böylece, Orta Asya'da göçebe devlet geleneğine aykırı yeni han ve kabile menşeli hanedanlıklar ortaya çıkmıştır⁷⁶. Bu değişimi tetikleyecek olaylar Nadir Şah'ın Türkistan'ı işgali ile başlamıştır.

Nadir Şah'ın seferi esnasında Hive Hânlığı'nın idaresi resmi olarak İlbars Hân'ın (1728-1740) elinde idi. Görünüşteki hana rağmen yönetim İnak denilen kabile beylerinin ve emirlerinin elinde idi. 16. yüzyılın sonlarından itibaren bu nüfuzlu emirlerin han seçiminde etkileri vardı. Hanların fiili varlığı siyasi birliğin sağlanması, askeri seferler düzenlenmesi ve toprakların genişletilmesi açısından önem arz etse de, boy beylerinin kuklası olmuşlardı. Bu dönemde Hive Hânlığı'nda yönetimi büyük ölçüde elinde tutanlar ise Konguratlar olmuştur. Hive Hânlığı'nın Horosan ve Meşhed bölgelerine yaptığı akımları engellemek istemesi ve Hive Hânı'nın gönderilen elçileri öldürmesi üzerine Nadir Şah 1739 yılında sefere çıkmış Hangah mevkiinde İlbars Hân'ı idam ederek 1740 yılında Hive'yi de işgal etmiştir. Nadir Şah'ın, Hive Hânlığı'nı ele geçirmesi hanlıktaki kargaşa ortamını daha da körüklemiştir. Han değişikliği sıradan bir olaya dönüşmüş, İlbars'ın yerine Astrahanlılardan Tahir'i Hân tayin etse de bunları etkisizleştirerek uruk başkanlarına fazla iltifat göstermiştir. Nadir Şah'ın Hive'den ayrılması sonrası 1741 yılında Konguratlar, Kazak Hânı Ebu'l Hayır'ın oğlu Nur Ali Hân'ı, Kat'a getirterek han ilan ettiler. Konguratların bir kısmı Aral bölgesinde bir hükümet kurarak bir süre bağımsız yaşadılar. Çoğu zaman Küçük Cüz Kazak hanlarından kişileri han ilan ederek Hive'deki Konguratlar ile mücadele ettiler. Aral bölgesindeki Konguratlar ancak 1758 yılında yöneticileri öldürülmek suretiyle tamamen Hive'ye bağlanabildiler. Nadir Şah ile başlayıp (1740), Konguratların yönetimi tamamen ele geçirdikleri 1804 tarihe kadar 12 han tahta geçirilmiş, kovulmuş ya da öldürülmüştür⁷⁷. Bu süreç Konguratların iktidarı ele geçirmesine zemin hazırlamıştır.

Konguratların yönetimi ele geçirecekleri bu dönem öncesinde ön plana çıkan ve Kongurat Hânedanı'nın ilk temsilcileri konumundaki şahsiyetlerden de bahsetmek gerekir. Bu bağlamda Adine Muhammedin oğlu Emir İşmuhammed en önemli figürlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Emir'ul Umera sıfatını aldıktan sonra 1726 yılında Kazak bölgesinden Sarı Aygırhan ve Bahadır Hân'ı getirterek Hive Hânlığı'na geçirmiştir. Bir ve altı ay tahtta kalan bu isimlerden sonra Şah Niyazhan'ın oğlu İlbars'ı tahta geçirmiştir. O tahtı on üç yıl idare etse de asıl güç İşmuhammed'in elinde idi. Nadir Şah'ın yukarıda zikrettiğimiz işgali esnasında İlbars ile birlikte İşmuhammed ve iki oğlu da idam edilmiştir. Geriye kalan üç oğlundan biri Muhammed Emin Beg olmuştur. Bu olay ile Hive'deki güç Mangıtlardan Horazbek'in eline geçmiş o da Tahir Hân ve Gayıp Hân adındaki hanları tahta geçirmiştir. Gayıp Hân'ın Horazbek ile arası açılınca onu ve Mangıtlardan önemli isimleri ortadan kaldırmıştır. Bunun üzerine 1757 yılında vezir unvanını alan Muhammed Emin, İşmuhammed'in oğullarından Muhammed Emin Beg'i Hân hizmetine aldı ve onun sayesinde dört yıl sonra Muhammed Emin Beg İnaklık görevine getirildi. Hanlıktaki iç mücadeleler devam ederken bu karışıklıktan istifade eden Muhammed Emin İnak 1770 yılında Yomud Türkmenlerini bertaraf ederek Bulakay Hân'ı tahta geçirerek yönetimi ele geçirmiştir. Böylece Hive Hânlığı'nda Konguratlar, Mangıtlar ve Türkmenlerin başrolü oynadığı iktidar mücadelesinde, Konguratların rakiplerini bertaraf ederek gücü tam manası ile ele geçirmeleri Muhammed Emin İnak (1770-1790) zamanında gerçekleştiği için Konguratlar Hânedanı'nın kurucusu olarak o kabul edilir. Ondan sonra yerine geçen oğlu İvaz İnak (1790-1804) öldüğünde sekiz oğlundan biri İltüzer olup Cengiz soyundan birini han ilan ederek devleti idare eden dedesi ve babasından farklı olarak kendini han ilan etmiştir⁷⁸.

Hive Hânlığı'nda tahta Cengiz Hân neslinden birinin geçmesine ilişkin kuralı geçersiz kılan ilk kişi İltüzer'dir ve Cengiz evladından olan V. Ebu'l-Gazi'yi tahtından indirerek kendisini han ilan etmiştir. Böylelikle hayatietini 1920 yılına kadar devam ettirecek olan yeni bir hanedanlık, Kongurat Hânedanlığı, Hive'de işbaşına gelmiştir. Hanedanlık İltüzer'in ait olduğu kabileye nispet için bu isimle anılmıştır. İltüzer'in böyle bir hareket tarzı geliştirerek kendisini han ilan etmesinde en önemli örnek Buhara Emirliği olmuştur. Böyle bir harekete o dönemde ilk önce Mangıt Hânedanlığı idaresinde kurulan Buhara Emirliği'nin ilk hükümdarı Muhammed Rahim Atalık başvurmuştur. Atalık, Astrahanî son hükümdar Ebu'l-Feyz Hân'ı tahttan uzaklaştırarak kendisini hükümdar ilan etmişti. Bu uygulamayı kendine örnek alan İltüzer, Cengiz neslinden olan han V. Ebulgazi'yi tahttan indirerek kendisi han olmuştur⁷⁹. Böylece Konguratlar uzun zamandan beri etkili oldukları Harezmi bölgesinde iktidarı ele geçirecek bağımsız bir devlete sahip olmuşlardır. Onların iktidarı ele geçirmeleri Konguratların siyasi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Zira Hive'deki *Kongurat Hânedanlığı* döneminde kaleme alınan en önemli eserlerden biri olan *Firdevs'ul İkbâl*'de, *Kongurat tabakasının Kıyan neslinden ortaya çıkışı ve bazı kabilelerin Konguratlardan çıkışının zikri*⁸⁰ diye Konguratlar ile ilgili ayrı bir başlık açılması ve eserin devamındaki üçüncü bapta İltüzer'in başa geçişini anlatırken *Kurlas evladının padişahlık mertebese*

⁷⁶ Çelik, M. Bilal, "Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", *Akademik İncelemeler*, Cilt:2 Sayı:1, 2007, s. 178.

⁷⁷ Mehmet Alparğu - M. Bilal Çelik, "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD) Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan*, Cilt 29, Temmuz 2009, s. 515; Togan, age, s. 200-204.

⁷⁸ Hudaiberenov, age, s. 20-22; *Ўзбекистон миллий энциклопедияси (Ўзб.м.э)*, "кўнгирот сулоласи" maddesi, Давлат илмий нашриёти, тошкент, s. 435.

⁷⁹ Çelik, agm, s. 178-179.

⁸⁰ Münis ve Agahi, *Firdevs'ul İkbâl*, Yay.Haz: Şadman Vahidov, Yengı Asr Avladı Neşriyatı, Taşkent 2010, s. 66.

MOĞOLLUKTAN TÜRKLÜĞE KONGURATLAR

ulaşmasının zikri, sonuncu Ebulgazi Hân ibn-i Yadgarhan'ı azledip saltanat tahtını kendi cülus-i meymeneti ile süslemesi"⁸¹ başlığının atılması, İltüzer'in Konguratların tarihinde oynadığı önemli role dikkat çekmektedir.

İltüzer Hân, resmi anlamda Kongurat Hânedanlığı'nın kurucu olsa da saltanatının iki yıl gibi kısa sürede sona ermesi yüzünden siyasi ve devlet teşkilatı ile ilgili faaliyetleri akamete uğramıştır. Kısa süren saltanatı devrinde boylar arasındaki ihtilâfları gidermediği gibi boy beylerini devletin idaresinden uzak tutarak onları küstürmüştür. Bazı Sart ailelerinin ileri gelenlerini etrafına toplayarak ülkede tam bir diktatörlük kurmuştur. Meşruiyetini güçlendirme adına Ürgenç seyitlerinden Ahunbaba adlı bir kişinin kızıyla evlenmek istemiş, bu durumu onaylamayan Ahunbaba'nın kızını alelacele bir başkası ile evlendirmesine rağmen, bu kızı kocasının elinden alarak haremine katması yönetim anlayışı hakkında ipuçları vermektedir. Buhara Emiri Haydar'ın kardeşi Merv Hâkimi Din Nasır ile arasının açılması ve bu anlaşmazlığa İltüzer'in taraf olması, onun beklenmeyen sonunu hazırlamıştır. Din Nasır, Merv'deki hutbeyi İltüzer'in adına okutunca Buhara Emiri, Merv üzerine asker göndermiş, bu gelişme İltüzer'in Amu Derya'nın ötesindeki Buhara topraklarına sefer düzenlemesi ile sonuçlanmıştır. Ama Buhara ordusu karşısında yenilgiye uğrayan İltüzer, Şah Abbas mevkiinden son bir direniş göstermek istese de orada da yenilerek nehrin karşısına geçmeye mecbur kalmıştır. Geçiş esnasında hizmetkârlarını orada bırakıp gitmeyi kabul etmemesi yüzünden kayıklara kapasitesinden fazla kişi binmesine müsaade etmiş, fazla yüke dayanamayan kayığın batması sonucu yanındakiler ile boğularak ölmüştür. Öldüğünde 37 yaşında olup yaklaşık iki yıllık bir saltanat dönemi yaşamıştır⁸².

İltüzer'in yerine tahta geçen Muhammed Rahim Hân I (1806-1825), kurumsallaşmanın tam anlamı ile gerçekleştirilememiş olmasından dolayı Ebulgazi Hân'ı tekrar tahta geçirme gereği hissetmiştir. Fakat kendine güveni yerine geldikten beş ay sonra onu tahttan indirerek, bir daha Kongurat hanedanı dışında başka birinin han ilan edilmeyeceği süreci başlatmış, İltüzer'in aksine boy beylerinin gönlünü alarak ülkedeki huzursuzluğa son vermiştir. Onun fermanı ile bir meclis açılmış bu mecliste idari görevli olanların dışında dört önemli boyun temsilcileri de katılma hakkı elde etmiştir. Düzenin sağlanması ve ülkenin mamur hale gelmesi için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde Buhara ile çatışmalar yaşanmış olsa da çatışmalar her iki tarafı zayıf düşürmekten başka bir yarar sağlamamıştır. Muhammed Rahim Hân'dan sonra yerine geçen oğlu Allahkuli Hân'ın (1825-1842) saltanat dönemi Hive Hânlığı'nın en parlak devirlerinden birini teşkil etmiştir. Bu dönemdeki en önemli olay Rusların işgal hareketinin püskürtülmüş olmasıdır. İran ve Buhara ile yaşanan sıkıntılar üzerine Ruslar 1830'ların başından itibaren İranlılar'ı Merv ve Herat istikametinde genişlemeye, Buhara Emirliği'ni de silahlandırıp savaşa teşvik etmişlerdir. Ruslar'ın, Hive Hânlığı'na karşı ilk ciddi seferlerinin asıl maksadı Türkistan'a inmekte en büyük engel olarak gördükleri Hive Hânlığı'ni kontrol altına almak idi. Ruslar, General Perovsky kumandasında 13.000 kişilik bir kuvveti 14 Kasım 1839 tarihinde Hive'ye göndermişlerdir. Fakat 5 Aralık 1839'da Mangışlak'ın Üstyurt bölgesindeki Beş-Tumak vahasında yapılan savaşı kaybetmişler ve Orenburg'a çekilmişlerdir. Hive'nin mamur bir şehir olması için hizmetleri olan Alahkuli Hân 1842 yılında 49 yaşında vefat etmiş, yerine Rahimkuli Hân geçmiştir⁸³.

Allahkuli Hân'ın 1842'de ölümünden sonra yerine sırasıyla Rahim Kuli Hân (1842-1846), Muhammed Emin (1846-1855), Abdullah Hân (Mart- Eylül 1855), Kutluk Murad Hân (Eylül 1855-Şubat 1856), Said Muhammed Hân (1856-1864), Said Muhammed Rahim Hân II (1864-1910), Said İsfendiyar Bahadır Hân (1910-1918) ve Said Abdullah Hân (1918-1920) tahta geçmişlerdir. Bu süre içerisinde biri dış kaynaklı, ikisi de iç kaynaklı olmak üzere üç olay hanlığın siyasi kaderine yön vermiştir. Dış kaynaklı siyasi gelişme Çarlık döneminde gerçekleşen Rus işgali ve Hive Hânlığı'nın bir mandaya dönüştürülerek, nihayetinde Bolşevikler tarafından ortadan kaldırılması olmuştur. İçeride meydana gelen siyasi olaylar ise bitmek tükenmek bilmeyen Türkmen (Yomud) kabile isyanları ve hanlığın yıkılışına zemin hazırlayan Yaş Hiveliler hareketi olmuştur.

Hanlıktaki dış kaynaklı gelişmenin müsebbibi olan Ruslar, Taşkent ve Buhara'nın işgalinden sonra Hive Hânlığı'na yönelerek hanlığın kuzeyinde yer alan ve oldukça önemli bir yerleşim merkezi olan Kongurat şehrini 8 Mayıs 1873 tarihinde işgal etmişlerdir. Mayıs ayının 26'sında General Von Kaufman başkentini kapılarına dayananınca Muhammed Rahim Hân barış teklifinde bulunmak zorunda kalmıştır⁸⁴. 12 Ağustos 1873 tarihinde Rus Generali Kaufman ile Said Muhammed Rahim Hân II arasında Gendumyan Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Hive'de tam anlamıyla bir sömürge düzeni kurulmuştur. Ülke yönetimi Hân'a bırakılsa da, Hive hanları Rus imparatorlarının sadık hizmetkârlarına dönüştürülmüştür. Hive Hânlığı'nın, Rusya'nın izni olmaksızın başka ülkelerle ilişki kurması yasaklanmıştır. Bir taraftan ağır savaş tazminatı halk üzerindeki vergi yükünü arttırırken diğer taraftan gümrük vergisinden muaf Rus tüccarları ve malları Hive'de yerli sanayiye ortadan kalkma noktasına getirmiştir. Rusya'nın hammadde kaynağına dönüşen ülkede yerli sanayi ve üretimin gelişmemesi feodal ilişkilerin devamına da zemin hazırlamıştır⁸⁵.

⁸¹ Münis ve Agahi, *age*, s. 67.

⁸² Hudaşbergenov, *age*, s. 138-140.

⁸³ Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İsam Yayınları, Ankara 2013, s. 168 ; Hudaşbergenov, *age*, s. 142.

⁸⁴ Becker Seymour, *Russia's Protectorates in Central Asia (Bukhara And Khiva, 1865-1924)*, RoutledgeCurzon, Newyork 2004, s. 72.

⁸⁵ M. Matniyazov, *Harezm Tarihi*, C. I, Harezm Tahrirat Naşr Bolımı, Urganç 1996, s. 273-274.

Hanlığın kaderini tayin eden iç gelişmelerden olan Türkmen ayaklanmaları ve Yaş Hiveliler hareketinde ön plana çıkan en önemli figürler, asıl adı Kurban Muhammed Serdar olan Cüneyt Hân ve Palvanniyaz Hacı Yusupov olmuşlardır. Hanlığın bu dönemdeki siyasi ve içtimai hayatında birbiri ile ilintili iki olay ön plana çıkmaktadır. Bu olaylardan birincisi hanlıkta Özbek ve Türkmen çatışmasıyla ortaya çıkıp gelişen ve İsfendiyar Hân'ın hayatına mal olan Cüneyd Hân kaynaklı iktidar değişimi, diğeri ise başını Palvanniyaz Hacı Yusupov'un çektiği Yaş Hiveliler olarak adlandırılan reformistlerin Bolşeviklerin yardımı ile fiilen Cüneyt Hân'ın elinde olan hanlığın mevcut iktidarına karşı yürüttükleri muhalefet hareketidir⁸⁶. Bolşevik ihtilalinin ortaya çıkardığı kaos sebebiyle Hive'den Rus birlikleri ayrılınca İsfendiyar Hân, Cüneyt Hân'ı Hive'ye davet etmiştir. P.N. Hacı Yusupov bir düzmece mektup ile İsfendiyar Hân'ın, Cüneyt Hân'ın emri ile öldürülmesine sebep olmuştur⁸⁷. İsfendiyar Hân'ın Ekim 1918 tarihinde öldürülmesi sonrası tahta Said Abdullah II geçmiştir⁸⁸. Böylece Hive Hanlığı, yıkılışı olan Şubat 1920 tarihine kadar resmi olarak Said Abdullah Hân, fiiliyatta ise Cüneyt Hân tarafından idare edilmiştir. A. Zeki Velidi Togan, İsfendiyar Hân'ın amcası olduğunu söylediği Said Abdullah Hân için şu ifadeleri kullanmaktadır: *Derviş huylu, sofı, hükümete liyakatsiz birisiydi. Hân Cüneyt'in elinde oyuncak oldu*⁸⁹.

İç çatışmalardan galip çıkan Bolşevikler ve onlar ile iş birliği yapan Yaş Hiveliler Cüneyt Hân'a Gazavat mevkiinde ölümcül darbeyi vurarak 1 Şubat 1920 tarihinde savaşmadan Hive şehrine girmiş, Said Abdullah Hân bu orduya karşı koyamayarak mağlubiyeti kabul etmiştir. Yaş Hiveliler ve Rusların isteği ile Said Abdullah 2 Şubat 1920 tarihinde tahttan vazgeçtiğini ilan etmiş böylece Kongurat Hânedanlığı'nın idare ettiği Hive Hanlığı'nın siyasi tarihi sona ermiştir⁹⁰.

4- Günümüzde Konguratların Yaşadığı Türk Coğrafyaları

Tarihini yukarıda genel hatları ile ortaya koyduğumuz Konguratlar, günümüz Türk dünyasında Özbekistan ağırlıklı olmak üzere Kazakistan, Türkmenistan ve Afganistan topraklarda yerli unsur olarak yaşamaktadırlar. Ayrıca, Afganistan'ın Rusya tarafından işgal edilmesi sonrası yaşanan göç sebebiyle, yakın bir dönemde farklı ülkelere de dağılmışlardır. Afganistan'dan 1979 sonrası yoğun göçün yaşandığı Türkiye İran, Arabistan ve Pakistan Konguratların göçmen olarak gittiği ülkeler arasında başı çekmektedir. Bu ülkeler arasında yer alan Türkiye, Konguratların geliş şekli, yerleşimi ve siyasi statüleri bakımından diğer ülkelerden farklılık arz etmektedir. 17.03.1982 tarih ve 2641 sayılı “ Afganistan'dan Pakistan'a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun” kapsamında Türkiye'ye getirilen Afganistan Türklerinden Kırgızlar Van'a, Türkmenler Tokat'a, Özbekler Hatay, Şanlı Urfa ve Gaziantep'e yerleştirilirken, Buhara'nın devrik Emiri Alim Hân'ın çocukları da Gaziantep'e iskân edilmişlerdir⁹¹. Birleşmiş Milletler Mülteciler Komiserliği'nin düzenlediği charter seferleri ile 3-25 Ağustos tarihleri arasında getirilenlerin sayısı 4195 kişiyi bulmuştur⁹². Gelir gelmez vatandaşlık statüsü verilen Özbek göçmenler arasında Konguratların oranı azımsanmayacak kadar çoktur. Bir süreliğine Kızılay tarafından işleri sağlanarak aylık bağlanan bu göçmenlere kalıcı olarak kalacakları evler ve araziler dağıtılınca, bir parçası oldukları göçmen köylerinde alt kimlikleri olan Kongurat adıyla bir topluluk meydana getirme şansına erişmişlerdir. İleriki tarihlerde kendi imkânları ile gelerek özellikle Hatay ilindeki Ovakent Beldesi'ne yerleşen Konguratların sayısı da oldukça fazladır. Köylerde yaşayan göçmenlerin bir kısmı iş imkânları dolayısıyla zamanla Zeytinburnu başta olmak üzere İstanbul'a ve diğer illere de dağılmışlardır. Göçmenler tarafından birçok yardımlaşma derneğinin kurulduğu İstanbul'da, yardımlaşma derneği olarak diğer göçmenlerin aksine *Dünya Kongratlar Derneği*'ni mensup oldukları boy adıyla kurmayı tercih etmişlerdir.

Türkiye dışındaki Türk coğrafyalarında yaşayan diğer Konguratlara baktığımızda genellikle Özbeklerin tarihi sürecinin geçtiği coğrafyalarda yaşadıklarını görmekteyiz. Kazaklar içindeki Konguratlar Ulu ve Küçük Cüz'de değil de, Özbekler ile daha fazla münasebetin yaşandığı Orta Cüz boyları içinde gözükmeleri veya Türkmenistan'da Lebap ve Taşovuz gibi Özbeklerin ağırlıklı olarak yaşadığı bölgelerde Konguratlara

⁸⁶ Nurettin Hatunoğlu, “Yaş Hiveliler Hareketi ve Hive Hanlığı'ndaki Siyasi Gelişmeler”, *Belleten*, C. LXXIX, S. 285, Ağustos, Ankara 2015, s. 719.

⁸⁷ Palvan Niyaz Hacı Yusupov, *Yaş Hiveliler Tarihi (Hatıralar)*, Naşırge Teyyarlegen M. Metniyazov, Harezmi Neşriyatı, Urgeç 1999, s. 177.

⁸⁸ Nimet Palvanov, *Harezmi İctimai Hareketler ve Siyasi Partiyeler Tarihi, 1900-1924*, Akademnashr Neşriyatı, Taşkent 2011, s. 61.

⁸⁹ Togan, *age*, s. 260.

⁹⁰ M. Coraev - R. Nurulin, S. Kamalov, R. Receptova, A. Galavanov, A. Mavrulov, R. Abdullaev, S. Azamhocaev, D. Alimova, N. Karimov, B. Koşanov, K. Akilov, E. Arifhanova, L. Tetenova, Ş. Turdiev, *Ozbekistanning Yengı Tarihi, Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılığı Devride, 2. Kitap, Şark Neşriyatı*, Taşkent 2000, s. 119; Atamurad Koşanov, Nimetcan Palvanov, *Harezmi İctimai – Siyasi Cereyanlar ve Hereketler*, Abu Matbuat-Konsalt Mıç, Taşkent 2007, s. 315.

⁹¹ Nurettin Hatunoğlu, “Türkistan'dan Türkiye'ye Cumhuriyet Döneminde Yapılan Göçler Kapsamında 1982 Afganistan Göçleri”, *TDAV 11 Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (10-16. Haziran 2013 Kırgızistan)*, Bildiri Kitabı, TDAV Yayınları, İstanbul 2013, s. 590.

⁹² Ensar Göçmez, *Afganistan'dan Gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s. 2.

MOĞOLLUKTAN TÜRKLÜĞE KONGURATLAR

rastlanması bu durum ile ilgilidir. Yine Afganistan'ın güney Türkistan olarak bilinen ve Özbeklerin yoğun olarak yaşadığı Belh, Bağlan, Kunduz, Tahhar, Şibirgan, Meymene vilayetlerinde Konguratların varlığı söz konusudur. Ülkenin güneyinde bulunan ve Peştunlar ile meskûn Hilmed'de var olsalar da oranın yerli halkı olmayıp, buraya sürgün olarak gönderilmişlerdir. Nesriddin Nazarov'a göre Afganistan'daki Konguratlar, Kortağay, Kaldevli, Melteke, Celkılak, Daske, Gele, Tapkere, Karabure gibi alt uruglara mensup olup genellikle Belh vilayeti civarında yaşamaktadırlar⁹³.

Abdulkadir İnan, Kazak- Kırgız boylarından bahsederken Orta Cüz boylarını Kerey, Nayman, Argın, Kongurat ve Kıpçak olmak üzere beş başlıkta vermiştir. Kongurat boyunu da Köktünulu (Gökünoğlu ve Kötenci olarak ikiye ayırmıştır. Onların da oymağı olarak Cetimler, Mangıtay, Karaköse, Kuyuskansız, Tiney, Tokbulat, Baylar, Cancar, Boşman... isimlerini zikretmektedir. Başka bir çalışmada ise Konguratların içinde bulunduğu Orta Cüz kabileleri beş değil altı olarak verilmekte⁹⁴, yine Konguratlar yer aldığı bu sıralamada altıncı boy "Uvak" şeklinde verilmektedir⁹⁵. Kazak şecerelerinde Kungurat kabilesi *altı ata Köktenşe (kötenşe), yedi köşe göğün oğlu* diye ikiye ayrılmakta ve onlardan on üç kabilenin oluştuğu belirtilmektedir. Köktenşeden doğan altı ata; Sangılı, Suyumbay, Suttimbay, Akkoşkar, Amantay, Jamantay; Köktin ulından (göğün oğlundan) doğan yedi köşe; Baylar, Jandar, Orazkeldi, Karasırak, Tokbolat, Kulşiağan ve Alğı'dır. Bazı şecerelerde Kunguratlar'ın yukarıda belirtilenlerin dışında Boşman, Karaköse, Jetimder ve Küyuskansız adlı kabileleri de geçmektedir⁹⁶. Karatayev'in deyişine göre Kırgızları oluşturan boyların içinde de Kongurat ismine rastlamak mümkün olsa da⁹⁷ Kırgızlar içindeki Kongurat varlığı Özbekler ya da Kazaklar kadar yoğun değildir. Sovyetler tarafından Özbekistan'dan kopartılarak Cumhuriyet statüsüne kavuşturulan Tacikistan'ın 20. yüzyıl başlarında Şarki Buhara topraklarında olduğu ve Özbekistan ile Afganistan'ın sınırları ile kesiştiği bölgede ciddi bir Özbek nüfusunun varlığı göz önünde tutulduğunda Tacikistan topraklarında da Konguratların varlığı ihtimalini akla getirmektedir.

Konguratların en yoğun yaşadığı Türk coğrafyası Özbekistan topraklarıdır. Özbek halkını meydana getiren boylardan biri olarak Konguratlar günümüzde, Özbekistan'ın Karakalpakistan, Harezmi, Zereşan Vadisi, Kaşka Derya ve Surhan Derya bölgelerinde daha yoğun olarak yaşamaktadırlar. Kaşka Derya ve Surhan Derya sınırları içinde yaşayan Konguratların Harezmi Bölgesinde yaşayanlar ile 13 uruğ adı, Karakalpaklar ile ise 32 uruğ adı benzeşmektedir⁹⁸. Özbekistan Milli Ansiklopedisinin Kongurat maddesinde onların alt urugları hakkında Etnograf B.H Kermişeva'ya atıf yapılarak şu bilgiler verilmektedir: *Konguratlar Vehtamğalı, Kuştamğalı, Kancığalı, Ayınlı, ve Tartıvlı diye beş büyük guruhdan ibarettir. Onların içinde en büyük olanı Vehtamğalı olup, 18 büyük uruğa bölünmüştür. Bunlar; Açemeyli, Baymaklı, Taraklı, Çan-Çıklı, Kazayaklı, Çumiçli, Kayçılı, İşkılı, Kıyğaçlı, Cılantamğalı, Balğalı, Karakongurat, Buğacalı, Uyuvlı, Hendekli, İrğaklı, Abaklı ve Kesevlidir. Aynı çalışmanın devamında konguratların 20. yüzyıl başlarında Buhara Emirliği'ndeki sayısı 85.760 olarak verilmekte ve bunların Karatağ Derya, Şirabat Derya, Baysun Derya, Surhan Derya, havzaları ve Kafirnihan, Karşi vahası, Guzar Derya, Amu Derya ve Tirmiz etrafında yaşadıklarını bildirmektedir⁹⁹. Osmanov'un 75 kişi ve Özbekistan'ın güney bölgelerinde yaşayan Konguratlar üzerinde 2011 yılında yaptığı anketten çıkan sonuçlar bu bölgedeki Konguratların *uruğçuluk* denilen etnik aidiyetleri hakkında bazı ipuçları vermektedir. Anketten çıkan sonuçlar üzerinden, bütün Konguratların etnik aidiyeti hakkında genelleme yaparak bir hüküm vermek doğru olmasa da, bu anketten çıkan sonuçların Afganistan Konguratları arasındaki kişisel gözlemlerimiz ile uyuşan taraflarının olduğu gözden kaçmamaktadır. Ankette yöneltilen; *Siz kendinizi Kongurat mı, yoksa Özbek mi olarak görüyorsunuz?* Sorusuna katılımcıların % 79'u, *Benim için Konguratlık da, Özbeklik de aynı öneme sahip* derken, % 13.33'ü, *Ben kendimi önce Kongurat olarak görüyorum* diye cevap vermiştir. % 4'ü, *Benim için millet adım olan Özbek adı uruğdan daha önemlidir* derken % 6.67'si ise *Bilmiyorum* diye cevap vermiştir¹⁰⁰. Aradan geçen uzun zamana rağmen Konguratlar arasında kısmen de olsa boy aidiyetinin devam ettiği anlaşılmaktadır.*

SONUÇ

Konguratlar, tarihleri Ergenekon Efsanesine kadar giden kadim Moğol boylarından biridir. Moğolistan'ın kuzey doğu kısmında yaşarlarken, Cengiz Hân'ın Moğolları birleştirerek büyük bir imparatorluk kurması ve sonrasında batıya doğru hareket etmesi neticesinde Türkistan ve Deşti Kıpçak bölgesine gelmişlerdir. Cengiz

⁹³ Nesriddin Nazarov, *Afganistan Özbekleri*, Taşkent 2011, s. 17.

⁹⁴ Abdulkadir İnan, "Türk Kabile İsimlerine Dair", *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 2-4.

⁹⁵ Feride Baktıbaykızı Sahipova, "Kazakların Boy Örgütlenmesi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi - Journal of Modern Turkish Studies*, C. 4, S. 3 (Eylül), Ankara 2007, s. 183.

⁹⁶ Orhan Doğan, "Kungurat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 375.

⁹⁷ Olcubay K. Karatayev, *Kırgızların- Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları*, Çev: Mustafa Kalkan, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 3, S. 5, Yıl 2003, s. 202-203.

⁹⁸ Murtaz Şadiyev, *Cenubi Özbekistan Konguratları (XIX asr Ahır-XX Asrning Birinci Yarı, Tarihi Etnolojik Tahlil)*, Tarih Fenleri Boyu Felsefe Dokümanı Disertetsiya Avtopeferatı, Taşkent 2018, s. 15.

⁹⁹ Ўзб.м.э, *agm*, s. 433-434.

¹⁰⁰ Osmanov, *agt*, s. 20.

Hân ile kurdukları akrabalık sayesinde Moğollar arasında prestijli bir mevkie sahip olmuşlardır. Cengiz'in annesinin ve eşi Börte'nin Kongurat olması Cengiz'in Türklüğünü gündeme getirse de, sonradan Türkleşen Konguratlar üzerinden böyle bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Cengiz Hân sonrası Oğlu Cuci'ye verdiği topraklarda üzerinde Altın Orda olarak bilinen devlet kurulmuştur. Bu devletin hüküm sürdüğü topraklarda ağırlıklı olarak Türkler yaşadığı için diğer Moğol boyları gibi Konguratlar da kısa sürede Türkleşmişlerdir. Böylece Türkleşmiş Türk – Moğol boyları ortaya çıkmıştır. Konguratlardan Cengiz'den sonra kurulan Altın Orda Devletinin Harezmi bölgesine yerleşenleri Sofi Hânedanlığı'nı kurarak ilk defa siyasi bir yapı meydana getirseler de, bu dönemde başat güç olarak ortaya çıkan Timur tarafından yenilgiye uğramışlar ve kurdukları siyasi yapı kısa ömürlü olmuştur.

Altın Orda Devleti'nin yıkılışı esnasında yaşanan boy dalgalanmalarında ortaya çıkan Özbeklerin içinde yer alarak Ebu'l Hayır ve Şeybânî Hân ile birlikte Maverâünnehir bölgesine inmişlerdir. Bu dönemde yaşanan boy dalgalanmaları yüzünden Özbeklerin dışında Kazak, Nogay ve Karakalpak gibi halkların arasında Kongurat boylarına rastlamak mümkündür. Harezmi bölgesi daha öncesinden burada yaşayan ve Şeybânîler döneminde gelenler ile Kongurat nüfusunun en yoğun olduğu bölgelerden biri olmuştur. Türkistan'da Timur'dan sonra yaşanan ve Hanlıklar dönemi denilen uzun süreçte Konguratlar, Harezmi bölgesindeki Hive Hânlığı'nda iktidarı ele geçirmeyi başarmışlar ve 1920 yılına kadar iktidarda kalmışlardır. 92 Özbek boyundan biri olan ve bütün seçerelerde yer alan Konguratlar, Özbeklerin rol oynadığı coğrafyalarda günümüzde de aynı isim ile anılmaya devam etmektedirler. Yakın zamanda yaşanan Afganistan göçleri ile Arabistan, İran, Pakistan ve Türkiye'ye dağılmışlardır. Afganistan'ın olumsuz sosyo – politik şartları yüzünden *uruğçuluk* denilen ve militleşme önündeki en önemli engellerden biri olan boy aidiyetlerini sürdürmeye büyük ölçüde devam etmektedirler.

KAYNAKÇA

Birinci Elden Kaynaklar

CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TC Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1999.

EBULGAZİ, Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, Haz. Azam Oktem, Çolpan Neşriyatı, Taşkent 1992.

Moğolların Gizli Tarihi, Çev: Ahmet Temir, 2. Baskı, TTK Yay. Ankara 1986

MÜNİS ve AGAHİ, *Firdevs'ul İkbâl*, Yay. Haz: Şadman Vahidov, Yengi Asr Avladı Neşriyatı, Taşkent 2010.

REŞİDÜDDİN, Fazlullah Hamedani, *Câmiu't-Tevârîh*, Tashis ve Tahşiye: Muhammed Ruşen - Mustafa Ruşeni, Neşri Elburuz, Tahran 1373.

ŞAMİ Nizamüddin, *Zafername*, Çev: Necati Lugal, TTK Yay. Ankara, 1987.

ULUĞBEK, Mirza, *Tort Ulus Tarihi*, Haz, Tolkın Alimov, Çolpan Neşriyatı, Taşkent 1994.

YEZDİ, Şerafeddin Ali, *Zafername*, Haz: Eşref Ahmed-Haydarbek Bababekov, Şark Neşriyatı, Taşkent 1997.

YUSUPOV, Palvan Niyaz Hacı, *Yaş Hiveliler Tarihi (Hatıralar)*, Naşırge Teyyarlegen M. Metniyazov, Harezmi Neşriyatı, Urgenç 1999.

Telif Eserler ve Makaleler

AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000.

ALAN, Hayrunnisa, "Timurlular", *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Cengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, ss. 150-179.

ALPARGU, Mehmet – ÇELİK, M. Bilal, "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD) Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan*, C. 29, Temmuz 2009, ss. (511-530)

ALPARGU, Mehmet, *Onaltıncı Yüzyılda Türk Dünyası, Özbek ve Kazak Hanlıkları*, 72 Ofset, Ankara 1994.

ASKEROV, Ahmedali, *Ozbek Halkının Etnogenez ve Etnik Tarihi*, Universitet Neşriyatı, Taşkent 2007.

ATWOOD, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts On File, Inc., New York, USA 2004.

MOĞOLLUKTAN TÜRKLÜĞE KONGURATLAR

CABBAROV, İsa, *Özbek Halkı Etnografyası*, Taşkent Okutuvçı Neşriyatı, 1994.

CORAEV, M. R., Nurulin, S. Kamalov, R. Recepova, A. Galavanov, A. Mavrulov, R. Abdullaev, S. Azamhocaev, D. Alimova, N. Karimov, B. Koşanov, K. Akilov, E. Arifhanova, L. Tetenova, Ş. Turdiev, *Ozbekistanning Yengı Tarihi, Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılıgı Devride*, 2. Kitap, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000.

ÇELİK, M. Bilal, “Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değişirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği”, *Akademik İncelemeler*, C. 2, S. 1, 2007. ss. 175-187.

DALKESEN, Nilgün, “Cult Of Alan-Gho’a and The Unique Position of Women in The Chinggisid Dynasties”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 10, Türkiye 2017, ss. 191-201.

DOĞAN, Orhan, "Kungrat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 375- 376.

GÖÇMEZ, Ensar, *Afganistan’dan Gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

HATUNOĞLU, Nurettin, “Türkistan’dan Türkiye’ye Cumhuriyet Döneminde Yapılan Göçler Kapsamında 1982 Afganistan Göçleri”, *TDAV 11 Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (10-16. Haziran 2013 Kırgızistan)*, Bildiri Kitabı, TDAV Yayınları, İstanbul 2013. ss. 585-594.

HATUNOĞLU, Nurettin, Yaş Hiveliler Hareketi ve Hive Hanlığı’ndaki Siyasi Gelişmeler, *Belleten*, C. LXXIX, S. 285, Ağustos, Ankara 2015, ss. 713-738.

HAYDAROV, A.H., - O. BORİYEYEV- A.A. ASHİROV, *Merkezi Asya Halkları Etnografyası, Etnogenezi ve Etnik Tarihi*, Yangı Nashr, Taşkent 2011.

HUDAYBERGENOV, Kamilcan, *Hive Hanları Tarihiden*, Harezmi Neşriyatı, Ürgenç 2008.

İNAN Abdulkadir, “Türk Kabile İsimlerine Dair”, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, ss. 1-7.

KAFALI, Mustafa, “Özbek Han” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, C. 34, Ankara 2007, ss. 107-109.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1995.

KAMALOVA, Zebiniso, “Özbeklerin Ulusal Oluşumu”, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)* C. 1, S. 2- Aralık 2017, ss. 160-173.

KARATAYEV, Olcobay K., *Kırgızların- Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları*, çev. Mustafa Kalkan, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 3, S. 5, Yıl 2003, ss. 199 – 207.

KEMALOĞLU, İlyas, “Altın Orda Devleti” *Avrasya’nın Sekiz Asrı: Cengizogulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, ss. 98-149.

KEMALOĞLU, İlyas, “Büyük Moğol İmparatorluğu” *Avrasya’nın Sekiz Asrı: Cengizogulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, ss. 29-67.

KOŞCANOV, Atamurad, PALVANOV Nimetcan, *Harezmdeki İctimai – Siyasi Cereyanlar ve Hareketler*, Abu Matbuat-Konsalt Mıç, Taşkent 2007.

LANDA, Ishayahu, “From Mongolia to Khwārazm: The Qonggirad Migrations in the Jochid *Ulus* (13th-15th. c)”, *Revue des Mondes Musulmans et de la Mediterranee, (REMMM)*, Issue: 143, 2018. Erişim: <https://journals.openedition.org/remmm/11105>, 22.06.2021, 15:21.

LANDA, Ishayahu, “İmperial Sons-in-Law on The Move: Oyirad and Qonggirad Dispersion in Mongol Eurasia”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi (AEMA)*, Issue: 22, Harrassowitz Verlag, 2016, ss. 161-197.

LEE, Joo-Yup, “The Historical Meaning of the Term Turk and the Nature of the Turkic Identity of the Chinggisid and Timurid Elites in Post-Mongol Central Asia”, *Central Asiatic Journal*, 59- 1/2, Harrassowitz Verlag, 65174 Wiesbaden, Germany 2016, ss. 101-132.

MATNİYAZOV, M., *Harezmi Tarihi*, C. I, Harezmi Tahrirat Naşr Bolımı, Ürgenç 1996.

NALBANT, Bilge Özkan, “Nevâyi’nin Divanlarındaki Boy Adları Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi - Journal of Modern Turkish Studies*, C. 7, S. 3 (Eylül), Ankara 2010, ss. 179-206.

NASIROV, Oral, *Özbekler Şeceresi, (Etnik Tarihge Halis Nezer)*, Extremum Pres Neşriyatı 2012.

- NAZAROV, Nesriddin, *Afganistan Özbekleri*, Taşkent 2011.
- OSMANOV, Murtaz Şadiyevîç, *Cenubi Özbekistan Konguratları (XIX asr Ahır-XX Asırning Birinçi Yerımı, Tarihi Etimologik Tahli)*, Tarih Fenleri Boyıçe Felsefe Doktrı Disertetsiya Avtopeferatı, Taşkent 2018.
- ÖGEL Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I*, TTK Yay. Ankara 2014.
- PALVANOV, Nimet, *Harezmdeki İctimai Hareketler ve Siyasi Partiyeler Tarihi, 1900-1924*, Akademnashr Neşriyatı, Taşkent 2011.
- RASONYÍ, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993.
- ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, Çev: Galip Üstün, AD Yayıncılık, İstanbul 1997.
- SAHİPOVA, Feride Baktıbaykızı, “Kazakların Boy Örgütlenmesi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi - Journal of Modern Turkish Studies*, C. 4, S. 3 (Eylül), Ankara 2007, ss.181-195.
- SARAY, Mehmet, “Hive Hanlığı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İsam Yayınları, Ankara 2013.
- SEYMOUR, Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia (Bukhara And Khiva, 1865-1924)*, Routledge Curzon, Newyork 2004.
- ŞANİYAZOV, Kerim, *Özbek Halkının Şekilleniş Cereyanı*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2001.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Gök-Türkler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Yay. İstanbul 1981.
- TOGAN, İsenbike, “The Qongrat in History”, *History and Histiography of Post Mongol Central Asia and the Middle East, Studies in Honor of John E. Woods*, Edited By Judith Preiffer and Sholeh A. Quinn in Callaboration with Ernest Tucker, Harrassowitz Verlag – Wiesbaden 2006, ss. 61-83.
- TÜRKOĞLU, İsmail, “Şeybâniler”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, C. 39, Ankara 2010, ss. 45-47.
- YAKUBOVSKİY, A. Yu., *Altın Orda ve Çöküşü*, Çev: Hasan Eren, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- YILDIRIM, Dursun, “Ergenekon=Erkin Kün Mü?”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 45, S. 1997, ss. 61-149.
- Ўзбекистон миллий энциклопедияси (Ўзб.м.э), “қўнғирот сулоласи” maddesi, Давлат илмий нашриёти, тошкент, ss. 433.-435.
- “Toksan İki Barı Ozbek”, *Yaşlık Curneli*, No: 1, (154), 1997, ss. 39-43.

